

CIGÁNYFÚRÓ

KISEBBSÉGSZELLEMI MŰVÉSZETI ÉS KÖZERTLETI FOLYÓIRAT

Ady Endre

MAGYAR LELKEK FORRADALMA

Strófák

Én is azokhoz tartozom, akik a harag borának poharát ráköszöntötték egy hitvány generációra. Mert ez az ország, Magyarország, mindig a politikának, a lármás együgyűségnek országa volt, itt bizony nagy dolog az intellektuális forradalom. De megcsinálták, megvan, talán elbukik, talán ér el valami sikert, s talán jómagam is csináltam egy kicsit ezt a forradalmat.

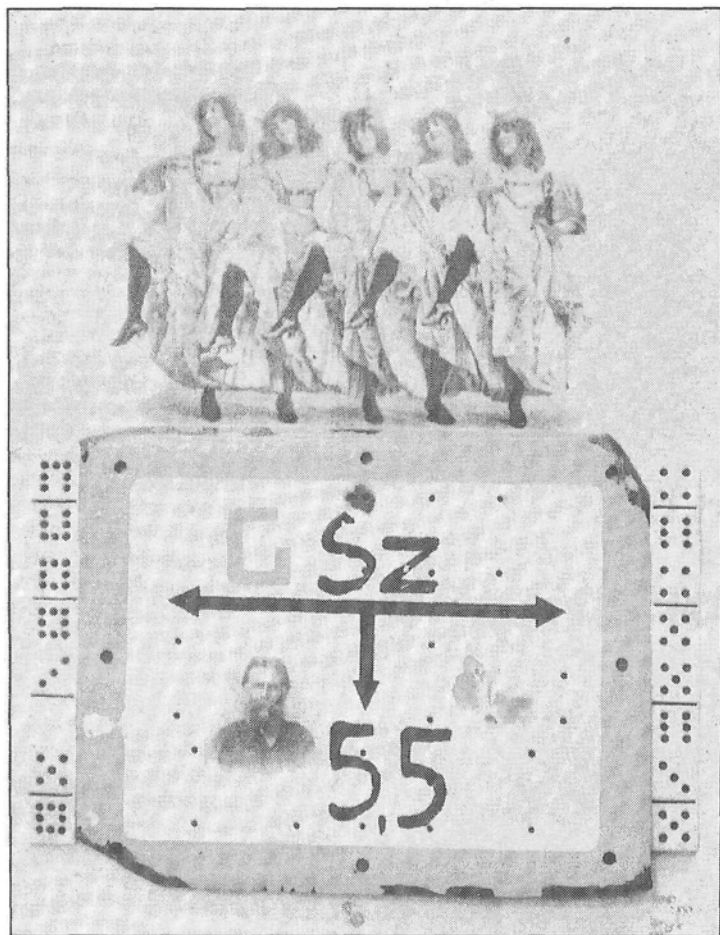
Bizonyos az, hogy ideék nélkül élő országra sikerült rábocsátanunk azokat a veszedelmes ideákat. A franciaforradalom azt hirdette, hogy vannak halottak, akiket nem lehet elégszer megölni. Ez nálunk is, mindenütt és örökre igazság, de nálunk ez az igazság meg is hízott. Nálunk vannak élők, akik halottak, s akiket fölösleges fáradság volna még alaposabban megölni.

Lehet, hogy a politika s a politika alapján a degeneráltság és szegénység megint elrontja a dolgunkat. Egyelőre az a vidám helyzet, hogy rosszul érzik magukat Magyarországon azok, akik eddig nagyon jól érezték.

SZERTŐINK:

Ady Endre
Egyed Emese
Endródi Szabó Ernő
Eörsi István
Federico Fellini
Györgydeák György
Hegedűs 2 László
Krausz Tivadar
Ladányi István
Noszkai Gábor
Michael Stewart
Tamás Amaryllis

SZEMELVÉNYEK:

...De mit tesz egy lábadozó emeszempés, eszmehű moszkovitahálót szaggató őszi moszkító. Hű, az egyik képviselőjelölt trikoloros plakátjára pük! Ti lestek az elsők? Ti utolsók! Nem bírom ezeket a nemzetiszínű majmokat. És szaggatotlan énekel. Rajta csak rajta... törhetetlen fajta... ezer nyelvű... egy szívű brigád... S Raj Tamás plakátarcán szomorúan nyuldogál a nyál...

...Róma centrumában egy tér közepén áll Giordano Bruno szobra, s annak a környékén egész héten piac van. Amikor a piac letakarodik, és ott marad a szemét, a lúdákat és a maradékokat a szobor köré halmozzák fel - és meggyújtják.

...Nem ismerek azonban egyetlen vadat sem, mely jobban ízlene az ember húsnál, bár a fehérek húsa túlságosan savanykás.

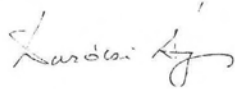
KEDVES KOLLEGÁK!

Mint tudjátok, augusztus 3-án önálló Roma nap volt a televízióban, amit Szerkesztőségünk a Patrin Magazin szervezett.

A Roma nap egyik, talán legfontosabb eseményének tartjuk, hogy Horn Gyula miniszterelnök – miniszterelnökök között elsőként – levelet intézett a magyarországi romákhoz, illetve szervezeteikhez. Úgy gondoljuk, az esemény van olyan fontos, hogy minél szélesebb nyilvánosságot érdemel, éppen ezért a levél másolatát szívesen rendelkezésekre bocsátjuk esetleges közlésre.

Munkátokhoz sok sikert, minden jót kívánva üdvözlünk Benneteket!

Budapest. 1994. augusztus 25.

Patrin Magazin szerkesztősége

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG
MINISZTERELNÖKE

Tisztelt Magyarországi Cigány Szervezetek!

Tisztelt Polgártársaink!

Fél évszázad elteltével poklokat idézünk ezen a nyáron. Poklokat, ahol úgy égették el az embereket, mint lángban a szalmát. Volt, akadt a történelemben egy ideológia, s ez mint a járvány metelyezte meg az emberek millióit, amely azt hirdette: más embermilliók elpusztítása után eljön az árvák, az egyformák, az azonosak szőke és kékszemű világa. S mi maradt a véres gyilkosságok után? Lerombolt országok, gyász, szenvedés, gyűlölködés, nehezen gyógyuló sebek.

A náciizmus, a fasiszmus gyalázatára emlékezünk ötven év múltán. Azokra a cigány származású polgártársainkra, akiket közvetlenül a magyar zsidóság deportálása és elpusztítása után mint a kutyákat fogdostak össze, s mint a birkákat terelték a gázkamrák felé. A számok itt semmit nem mondanak. Tízezer és százezer, félmillió és egyetlenegy megfontoltan elpusztított áldozat azonosan fájdalmas mindazoknak, akik Európát éppen hogy sokszínűségében, a megannyi másság eleven csillogásában és egymásra hatásában szeretik, becsülik.

A nagy vándornépek egyike, a cigányság, évszázadok óta él együtt a magyarsággal. Két kezük fáradságos munkája éppúgy rányomta erre az országra a maga sajátos bélyegét, mint ahogy lelkünkben kitörőhözhetetlenül ott élnek dalaik, s művészetük – miként Bartók Béla is vallotta – megtermékenyítette a Kárpát-medencére olyannyira jellemző alkotó szellemet. Éppen ezért, mint a magyar kormány elnöke, a legutóbbi választásokon győztes koalíció nevében is, rendkívül fontosnak tartom aláhúzni: a magyarországi cigányok igenis ennek a hazának gyermekei, nem befogadott, hanem jogokkal született polgárok, minden megkülönböztető jelző nélkül, akiknek a kötelezettségei sem térnek el más polgárok államépítő köteleimétől.

Ötven éve vézskorszakot élt a magyarországi cigányság is. A náci fajelméletől fellelkesített honi rasszisták, a nyilas és a szadista csendőrök tetteit nem felejtjük, nem felejthetjük. Miként a tanulságokat és a ránk háruló történelmi felelősséget sem. Ezt a felelősséget úgy fogjuk fel, ahogy azt minden szabad, demokratikus nép értemezi a világban: nem engedünk teret a hátrányos megkülönböztetésnek, még csak kiskaput sem nyitunk a kirekesztésnek. Örülünk a magyar népjózanágának, amelyről a választások is tanúbizonyságot tettek, miszerint a lakosság túlnyomó többsége irtózik a csendőrtalálkozóktól, a bakancsos osztagosoktól, a nyilas ran-

dalírozásokra emlékeztető gyűlésektől, a főúri és nagyúri kasztok feltámadásától, az átléphetetlen osztályfalakat emelő politikától. Mert mindezeknek a folytatása éppen az, amiért még ma is szegyenkezünk és gyászolunk. Ám e szomorú órán sem hiányozhat a határozott szó: nem lehet más a tisztesség feladata, minthogy kijelentsük: ebben az országban felemelt fejjel járhat minden állampolgár, büszkén múltjára, kultúrájára, vallására, származására.

A pillanat aligha alkalmas arra, hogy áttekintsük a magyarországi cigányság társadalmi és gazdasági helyzetét, elemezzük a felgyülemlett belső és külső konfliktusok sokaságát, s hibátlan megoldást találjunk az ezernyi problémára. Azt azonban elmondhatom, nem vagyunk érzéketlenek a magyar cigányság sorsát és jövőjét illetően. Folyamatos párbeszédre készülünk a kölcsönös érdekek és az azonos célok jegyében. Ha pedig megértést és türelmet kérünk, az nem a cigányügy elodázását jelenti, hanem éppen ellenkezőleg. Arra törekszünk, hogy a progresszió érdekében megértsük és tisztán lássuk a közösség minden rétegének gondját, s ennek tudatában keressük a továbblépés lehetőségét.

A cigányság fél évszázados vézskorszakára is emlékezve írom mindezt, amikor a büntelen és együttérző utódok nevében megkövetem az ötven évvel ezelőtti bűnökért a magyarországi cigányságot. Kérem, ne feledjék: közös hazában élünk, közös sorssal és közös felelősséggel jövőnkért. Budapest, 1994. augusztus 3.

Üdvözlettel:

(Dr. Horn Gyula)

A MÁRCIUSI VÉNEKHEZ

Nagy, lelketlen hűhótokon
Legyen eggyel több ének:
Im, itt a dal, im, itt a dal,
Oh, márciusi vének.

Vén, álmos kenyér-bakterek
Kántálnak itt az éjben
És álmosan és álmosan
Zendül a bamba eljen.

Nos, agg rimek, feszüljetek
Semmiséges magasra:
Ki gondol itt, ki gondol itt
Becsületes tavaszra!

Senki sem tudja, mit akar,
Mit akarhat, mit várhat.
Ki érti itt, ki érti itt
A tavaszi csodákat!

Volt itt tavasz valamikor,
Itt egyszer tüzek égtek,
Nem éltek itt, nem éltek itt
Örökkön bárgyú vének.

Törjetez ránk, vad ifjuság,
Cikkázó csoda-rétek,
Reszkessenek, reszkessenek
A márciusi vének.

Vörös volt itt a büszke szín,
Tüzes, magyar sugárzás,
Forradalom, forradalom,
Bíboros eszme-párvás.

Kérdőzni lomhan nyálasan,
Ez tán az ökrök dolga,
Ha nincs magunknak
tavaszunk,
Pusztuljunk a pokolba.

Új mámoroknak tűz-leve
Volt, amit akkor ittak,
Ti pocsolját, ti pocsolját,
Vén márciusi ifjak.

A trágyadombon nyit virág,
Korhadt fát gyújt a szikra,
Itt csupa múlt, itt csupa múlt
A lelkek álma, titka.

Krausz Tivadar

A pánpszichikus önmegértés hermeneutikai fenoménja, mint csak végtelen időben kiszámítható matematikai tényállás; magas oktánszámú álommentes oktan, melyben a telosz szentesíti a szentségtörést

...nekrofonpróba egy kettő...makrofigpróba három négy...

Kezdetben vala a nyelvújítás, és az ige kötekedő lett. Ujnyelvítés: nyelvujjalás: hányattatás. Cukorba és nem teát önteni: ez a mi dolgunk és nemis. Hogy mennyibe kerül? A feléért a dupláját adom. Annyi konspiratív képességem sincs, mint egy házmesternek, aki a folyosón háromszor kerüli vissza a kőre kövült hányást, kendet Ludas Matyi, míg megtalálja a munka legkönnyeb-
bik végtelenjét. Ez már hagyatlás. Igen. Mert ő a kényre, s nem a félegészségre hajt. Hát ettől mester a ház, és baronesse Hanyattházy Anasztázia, kinek endékás kanja stázis. Csak nyugati márkában kártyázik.

Elég az hozzá, hogy önlehallgatási törvényt hozott a parlament. Felfegyverzett tévések járják az országot. A nép kezébe diktafont diktálnak, mint olyat. Így hozva divatba kötelező használatát.

Bazmeg, milyen jégcsap vagy, hányinger! Amióta diktafonnal jár, egészen hallhatóan hideg. Én a múlt héten vettem. Én is. Én pénteken. Én is pénteken vettem. Emlékezz csak! Mert másnap zárva volt. Nem, csütörtökön vetted. Tényleg, én is csütörtökön vettem. És azóta így élek. Bemondom: jó reggelt kívánok, tizenhárom óra negyvenöt perc.

Végítélet jelentés. A húgy hólyagnál apad. Gázlói-szonyok a lógágyárban. Bejátszom a fogszünetjelet. Nulladik kilométerfogát: fagotthajtó börtönverseny: mikroparázda lőrés: kissé félnék hasba lőre: fogcsuszamlás-gátlóval hátráltatott előre. Csak ezért reggellek föl a halálból ily korán. Csakis. Hogy mondjak valami bátrát, butát. Hogy Debrecenbe kelljen menni. Hogy a létfenntartás minimumát, Istent káromoljam. Pedig neki, a mézes mázlisnak se könnyű ott a kereszten. Ha valaki, ő megmásíthatatlanul az, minekutána előtte lett volna, már megmutatta azt.

Halálgyönyör gyötörte protoember, preisten poszthumusz projekt. Végzetesen tervezett, tervszerűen perverz, tisztességben megkopaszodott hajadon. De szeretne vad-alma lenni! Nagyon vad. Ádámtorkon harapni kincskereső kiskadmonokat. Rubintetűvel, ezüsthéreggel, aranyhangyával és más ékszerállattal bemászott Évát kígyócsokorral ajándékozni meg. Ó, Isten, pressziót gyakorló impresszárió, ízeltlábúak szerelmezes nemzője, hívd össze a színódust és az iparilag szennyezett kispapokat koitációra! Ott legyen Para Margó az ipafai papnak valahai babája! Egyen önelégséges kereszténydemokrata maceszt! Kapcsolja be a tévét, mert most van a tévémaci! De még az is egyen tévémaceszt! A tévében legyen még kozmagyuri, aki monda: ha lefogyok vagy meghízok harminc kilót, olyan alakom van, mint patri-matri-szexmegosztású-ösközösülésű-archátus Dávidjának, ki öngóliáját szoptatja és legyőzi a kólikát.

Liberális kultúrjamborom, agyad hazavág, mint a borotva, ám az én hazavágással szembeeszt se ér. Edomból kijöve az idomtalan, s a názareti Jézus és Jelisztrati Szergej nevében zúzatik össze minden depeche módján. Mert meg van írva a Bírak Könyvében, Vlad

Tepesi György közvetíti a szögletzászlóba húzást, mikor Rimaszécsen kétszáz durva drukkerek zászlóval a kézben megrohanják a játékvezetőt, vakítják félszemére, miként Küklöpszakn homlokszemét, megfosztva őt a dimenziókat együttérzőkéelő időben nem lineáris látástól. Ki tette? Mind ott voltak kétszáz durva drukkerek. Ki tette? Hát a cigány. Űlt is érte három évet. Később ugyanama bíró, Jólészen, oly erővel fútt sípjába, a dühösködéstől kiugrott üvegszeme. Előbb a huszonkettek, majd a kispadok, végül a kétszáz durva drukkerek is kereső reménnyel sétáltak bele a csapdába. Mert meg van írva a Bírak Könyvében, ha megfogják a jobb melledet, tartsd oda a balt is. Mert meg van írva, üvegszemem a bírónak.

Dejsze, fejsebére vágta a piroslapot. Hol a cipóm? Hol a homlokablám? Attól búzlik fejsze.

Tömondatból levágtam. Sárgalázás dilipóti jeszenines, te, hurigán! Minden veloszípédek királya, velorex! Leghatalmasabb velocipész, ki megtalalod a kereket! Add, hogy az életben legalább egyszer jól kivelorexeljem magam! Mert Old Shaterhand nem tankon jó, nem is jó szamováron; hiába a szó, közlekedj választékosan. Öcseny trehány. Bezzeg a cseszlovákok jönnek! Hozzák a csehsebecsüket. Jönnek a biszexek. Jönnek a szarból. Jönnek a szovjet-jugo-szláv szótárak. Bennük van, hogy: jó estét kívánok. Jó estét. Most az örökkévalóságnak nyilatkozhat. Köszönöm. Mi vagyunk a monumentális, kolosszális birodalmi baszomály. Művészértelmiségiből-csész-rock 'n' roll-bölcsészértelmiségi művészek. Nem vagyunk rasszisták, de nem most jöttünk le a fajvédőről: ezért csak magunkat nem szeretjük. Vagyunk olyan szadisták, mint amilyen szlavisták.

De mit tesz egy lábadozó emeszempés, eszmehű moszkovitahálót szagató őszi moszkító. Hű, az egyik képviselőjelölt trikoros plakátjára pök! Ti leszek az elsők? Ti utolsók! Nem birom ezeket a nemzetiszínű majmokat. És szagatottan énekel. Rajta csak rajta... törhetetlen fajta... ezer nyelvű... egy szívű brigád... S Raj Tamás plakátarcán szomorúan nyúldogál a nyál.

Rajta csak rajta, leszakadt a balkon. Béla pajtás! Köszönd meg az alamizsnát balhon. Föltétel nélkül mindenről letettél. Ezen a földön semmi se a tiéd. A falu közeledik a városhoz—ez az ami állandó—vasvillával. Hja a paraszt nem szavazna, az eszdéesz nem rosálna: a parasztot lecserélné egy másikra. Ez nem számít nagy áldozatnak, hát még ha néhány ember a legfőbb érték.

És te, délibágyadt hortobáb, te, népnemzet, mit nem kívánsz tőlem? Fejadagod félliter. Sej májlandod felének nyombele sincs. Tóniád hiper. Zsidód félzsidó. Írástüdő féltüdő. Árulód félárú. Mindenki a maga szerencsétlenségének Mohácsa. Az arcokon istentelen alázat. Ezért meggyen Petrovics egyedül talpramagyarni, Tar Lőrinc, az öreg bőrféj poklot járni. Rontsa ki a szemetek Nemere! Pasztörözze méhetek prof. szemmelversz! Verifikáljon szájba a csökkirály, a szájbarex titeket! Adjon nektek áramot a petúrbánus türkevei bős nagy faroslemez

maszturbinája! Istenadta, létminimalizált promiszkoló, sandínó bugatti pusztaporba fingó sandostenista, elkutnyulás ellen pórásra fogott pór...

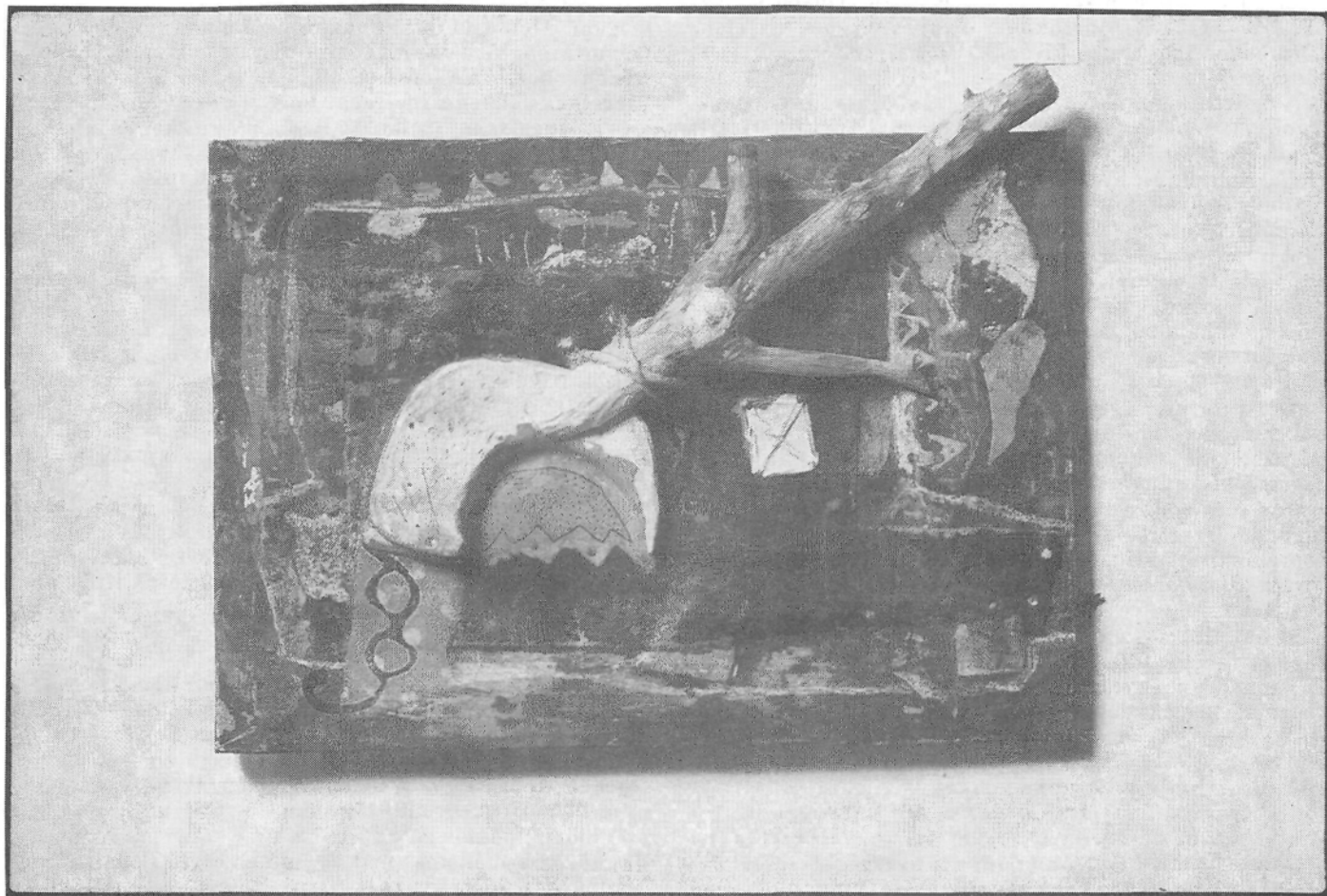
Páriát ritkít a kshatriya, azonban a brahman kibálnázik azokkal, akik nem tudják, mit kell tudni azokról, akik tudják, hogy mit kell tudni Romániáról. Szökőkútba fűrődő esztét szétszórja, mert esőcseppekben gondolkodik. Vagy fordítva. Kitupírozza tobozmirigyéből a gejzirként előrobbanó agyafűrt szökőkutat, hogy megtörjön rajta az EGY, és megjelenjen Siva sivárványa, hogy felszálljon a pára, s alászálljon a tiszta szép, mint bálna a tengernyi észben. Alászálljon; nagyon-nagyon mély interjút készíteni az orfeum morfinistáival, a kétségbeesetten pasizó nőket a morfológia felületérzékeny megismerésformájáról lebeszélni, és a központ iránt való érzék segedelmével istenien álmodó Morpheuszt a napfényre idézni. Feleljen az álmaiért, az istenit neki!

Lábujjadig szippantva végzed a pranayamát; a kilégzést a halál végzi a szádon. Hare Krisna. Harakiri. S lám Rátót Frigyesné kis krisnacicáját a feris hegyen röpteti.

De nem értem, miért veszem ezt fel se, mikor itt van május else. Regiszter leszek magam is. Molekuláris emlékező és elmélkedő képességem jóvoltából a nem-tulajdonképpenségek hanyatlásformái testet öltenek, minek következtében a kozmosz másik végében, egy ikerjelen-ségben, jelenlegi kéznélvőségem, e mozgalmal gond, az önmegértés nyugvópontjára jut, s a jelenvalólét tulajdonképpensége csatát veszít a semmivel szemben. A jövő felől

tekintve tragikusak a voltak, azonban a múlt irányából általános Happy Konyec kötelezi a majdanságot elősmolygásra. De tőlem, talpashogár, elmehetsz az emlősmoziba is. Nincs az az angyalfing, mely elfújná a kételyt a lélek székhelyéről. Fejjel jövel elő a jövő; paradoxonként farolsz anyádba kedves Moebiusom. Hogy a székhelyről az erdélyi Szék helyre gondolsz, nem más, mint kommutatív nézeteltérítés tahikordiális bimetal mechanizmusának barátság-nyugalma. Én azokat a megérzéseket kedvelem, melyek az éppen következő pillanatot előzik meg egy hajtú tekervényben. Például bedobsz egy dollárt az automataba, de nem jön belőle se cigi, sem óvszer, csakis a főnyeremény. Aki a teljes kassza birtokosa, az már realista. Előre tudtuk mindannyian: több sör, mint kolbász.

Örkény István írja egy helyt a cinkoskór kapcsán. Görények közt görvély aki vőfély. Mi volnánk a marginális plejádok a Gorgóffó Étteremben, ahol Papra Margó a pincérnő? Hegyesen néző girl, hát te is irtál magadnak egy vényt? Mondd meg bátran, vénylányom, a Panasonic vagy az Olympos a jobb? Sory, az enyém Sony. A Pollenimposztor vagy a Parnasszosz? Tudod, parnasszoszfal, ahol a fölvtágyó költők panaszkodnak. Ja, a padlás? És a Pollenimposztor? Azt végbélbe feltolva himportálják. A túl bonyolult vagy a túl ösztönös? A sávolykötéses hiposztázis, mely ápol eltakar, s gyomorba önt, vagy pedig bekötött cipőknek kötetlen pályája, mely a levetett időben bekapcsolt dinamitvideón keresztül kímélet nélkül nem válaszol legfontosabb halálomra, és kötött időben kötetlen cipőben, fáziseltolódva kivégezte kismagát.

Tedd föl a szemüvedet

Komjath Aladár egy könyvében arról ír, a Petőfi-ormány és Ady-farok között nincs ott a zelefánt-Vajda, ki ormos szarvával kézenfekvőségét, mint Mont Blanc a hegymászó fantáziát, megragadná. A szaglőkezeléssel identitására lelő annusan anomáliás, önamáliásan onanista, promiszkultikus Sztálin se nyúlt másodkézből magához. Már a pusztá gondolat szagától fölhúzta az orrát, hogy hatkor csörögjön. Történelmi tény, hogy mikor le-letekintett a Kreml ablakából Lenin mauzóleumára, meg-megfogta önfaszát. Feleségét gőzelefántra cserélte, mintegy orrba kurván Proserpinát, hogy önkezeléssel vessen véget a betétmentes túlüveghegyes librettszlitovszki bitumengyár munkaversenyének. Bizalmatlan fideista volt. Mikor csöpögött a jégcsap a Bakonyban, s olvadt a takony, fuvolmányán szivornyázott. Ilyen egy orrkezü orchestra volt. Főleguggolt Iván a győri baleknak, ahogy markotányos a nádasban, mikor bemohásodott hullán lát döglegyet, de még azt is elpusztulni.

Krausz Rádió Budapest. Mit kíván a magyar nemzet! Zenés kívánságműsor kettőtől ötig. A BBC bibircsókdosta bibéjét peboroztatva Tiranasaurusszal, nem zavartatva szabad és demokratikus zavaróvevők által, pupillám pulpitusáról látom, műrmidon mirigyen lassan pangatva hárfáját, üstököst költöget az agybarlangban hátul. Pattanj fénygennykelés! Hangtükrök közt denevér csapong. Huhogva pulzál egy turbulens bagoly torokgyíkja. Pályáját az elme orbiálisan leírja. A betűtípus petit. Intő példa. Intim, mint egy bankbetét. Sereg sperma úz egyetlen petét. Tömegemincs mezobigámista, állítsatok meg neutrínó, ki híjával vagy nyugalmi energiának, mit érzel ezzel kapcsolatban? Tudod mikor használnám? Amikor kufircolok. Földugnám és benyomnám rajta az összes gombot. Hagy vibráljon. És elmondanám, mi bánt. Hogy más női tenyésznek kedvükre bujáknak. Aztán magamra kenném a balzsamot, és meginnám, ahogy gyapotszörpöt szokás. Habozás nélkül kihabzana a számon. Tudod, van aki szívre játsza, van aki fejre, s van aki lekapja a bödönt a falról. Ekkor vagy ráhánysz, vagy rájössz, hogy csaj, és akkor megpróbálsz kifigyelni, mit csinál ez a három. A Lolka meg a diabolikus Metabolka. Szüntelen merevedésemet így fokoznám a szűznyelővel.

Közben a közlegény agyközön beszél egy közleányt. Húsbárdolatlanul kanyol a szárnyas puha zöldegekkel körített méhszájszékben. Grand Canyon . Ó.

A szentimentalizmus gyöngé húrját, tudom, hiba volna túlfeszíteni. Engedd meg, vérig, de legalább borig sértselek. A kádban megtaláltad azt a nagy kulát, vagy a másnaposságtól véres hurkát látsz?

Rendes vagyok, maga meg rendőr. Nyilatkozna a Krausz Rádióknak? Korán van. Én is álmos vagyok. Későn van. Én se fáradok. Tudod mit? Le vagy te tartóztatva! Én őrizetes, te meg örült. Belevigyázhatsz a gatyádba. Hangoskodom? Az Úr csöndes. Egy jeltelen sírról kívántam tudni, ki nyugszik benne. Mákot ültettem ott. Az felszította magába a reám leselkedő hulladémon nedveit. A megfelelő varázslat alkalmazásával előcsalogattam őt, hogy bennem emlékezzék elmúlt életére, elmálott álmaira. Szemen szeder, szedett veder, szarton szart, meglebbent lebbencs. Megismertem a poklokot is, melyeket vizsgálatatlan lelke jár. Vitéz felpári Felpári Alpár. De szólíts hadapród úrnak. Mert nem öltöm elég muszkát, ezért vagyok a történelem alperese.

A csillagos eget bújva, ezer aranydukátnyi kitüremkedett bélvégre visszapislogva, csillagszipirtyóknak udvarolva, bolyongva Dis városában, a szelence szelleme csupán aláhúzta az aláhúzottakat. A szépnek talonjába

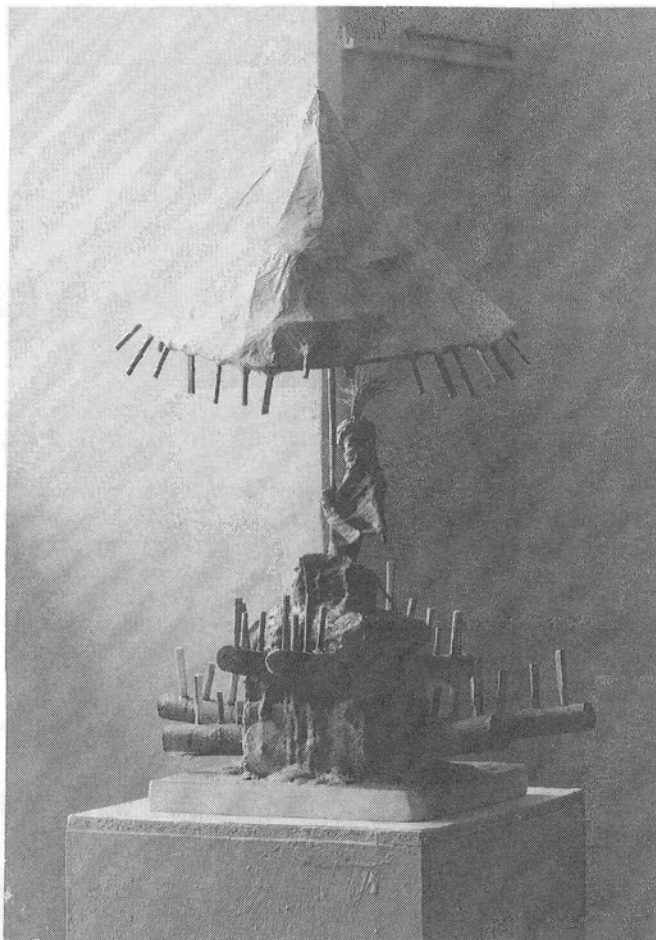
etanollal átítatott etalon abrakadabrakoltatott. Írmagját irtja Kim Ir Szen. Úgy is arat. És hömpölyögnek a széles néptömegek a sugárutakon. Sugároznak bele a diktafonba. A közértben kenyeret. A könyörtelenségben könyörület. Minden dokumentálva. Ellenőrizve őrizve. Az ellenérzések. Az összes krapek megannyi mültra kalkuláló Krapp. Folyton visszahallgatózik, mert ez a módja a depresszióknak. Szeretlek, te hülye! Fondorlatosan hülyítlek. Diktafontor. Kényszervágott. Disznó. Dialogizálsz, replikázol. Újra és újra finomítod a dikciót. Letöröd életed a delejes szalagról. Helyén a törlési folyamatot rögzítet. Kőbevésett seggtörlés. Kőbetörölt Buddha örök alázata. Folyik a múlt újratermelése. Mert csak az történt meg ami megtörtént. A végén meghalnak a Krappok. Magnóval a kézben. Nem bírják tovább. Múltjukat szaporafosni. Gépiük más kezében él tovább. A hűtlen geci. A sok Krappok halnak megfele. Mint kik halálíkrából vacsoráltak be este.

A filmek meg jól lefilmezik, ha nem is az egészet. A többit meg legéppuskázzák.

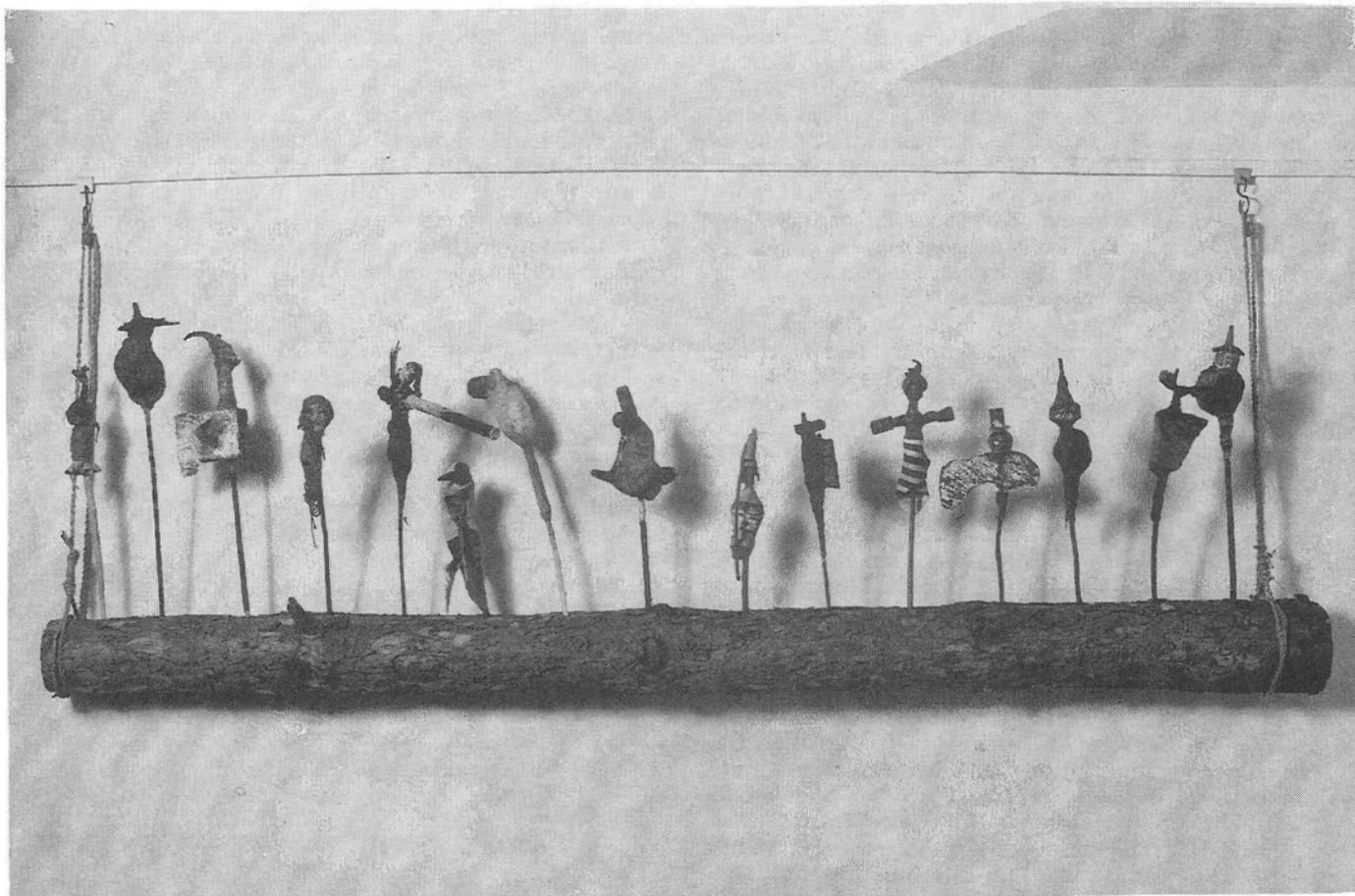
Mintúgyha szájon csókolta volna egymást, apropóján műlélegeztetésnek, két halál. Ezért, ha másként nem is, mint ellenségek összetartozunk.

Velúrvászon edzőcipőm, merre viszel?

Tegyélpontot a szempontokon túlrá tekintő szemek közé.

Beszéd? Nem, önvédelem

Tizennégy bábu

Ladányi István

...belekerülünk a képbe

Tisztelt Hölgyeim és Uraim, kedves Elvegyültek... elme-gyü... egy-be-gyültek. Egybegyültek! Tisztelt Hölgyeim és Uraim, kedves Egybegyültek! Azért jöttünk most itt össze ilyen szép számban (mitől lesz szép egy szám?!), tehát azért jöttünk most itt ennyien össze, mert a szervezők nagyon okosan mindenkit erre az egy időpontra hívtak, né találgassák a népek, hogy mikor nyílik már a kiállítás, né járjanak ide, hogy megnyílt-e már, hanem így együtt szépen megnyitjuk, s akkor mindénki tudja, hogy bē lehet jönni. Nagy megtiszteltetés számomra, hogy én nyithatom még ezt a kiállítást. Azért is vállaltam el. Ha valaki olyan hívtott volna, aki nem ilyen jó, neves, vagyis jónevű képzőművész, mint *Györgydéák György*, hanem csak olyan, akinek az lenne a megtiszteltetés, hogy én nyitom még a kiállítását, akkor egészen más lenne a helyzet. Egyébként tényleg nagy megtiszteltetés, ezért is vagyok ilyen zavarban, úgyhogy kitaláltam ezt a *szelepét*, és ezen *kélesztül* léngedhetem a megnyitást gátló feszültségüket.

Mielőtt még nagyon elérékényülnének, figyelmeztetem Önöket, hogy kár beleélnünk magunkat a beszédbe, mert úgy az aranymetszet tájkának Nagykarcsi úgyis bevonul a tűzi-játékkal vagy a kenesei asszonykórussal, aztán úgy járunk, mint az egyszerű tárlatmegnyitó, kezdhetjük újra építeni a katarzist.

Ha már a művészetéknél tartunk, elmondom, miért tartom jónevű képzőművésznek Györgydéák Györgyöt. Amikor először találkoztam Gyurival, most már ugye mondhatom így, hogy Gyuri, tehát, amikor először találkoztunk, és megmondta, hogy őt hogy hívják, vagyis hogy mi a neve, nagyon elcsodálkoztam. Mert ugye, hogy lehet valakinek ilyen neve!? Hogy lehet ilyen névvel komolyan élni? Aztán ahogy jobban megismertem, láttam, mivel foglalkozik, kiderült, hogy igazam van. A nevét ugyan nagyon komolyan vészi, egyébként nem komoly ember. Mindig mosolyog. Csak tudnám, mi olyan érdekös neki.

Komolytalanságát jelzi az is, hogy milyen csalafinta módon készíti bábuait, képeit. Összeszed minden biszbaszt, limlomot, szöszmöszt, összehordja őket egy helyre, aztán már csak válogat, összerakja a készből a készet. Fölhasználja mások holt munkáját, ahogy azt a közgazdaságtan mondaná. Mert képzeljék el, mennyi munka van egy törött széklámban, egy-egy téxtildarabban, mennyi simogatás a Sirály KTSZ szoborba épített pécsetnyomójában, mennyi víz, mennyi szél, mennyi nap, mennyi idő a nádszálakban, a partra vetett hordalékban, mennyi vonat, mennyi fütty, mennyi zakatolás benne volt már abban a jó öreg talpfában, amikor a kezébe került. Hát így könnyű vonatot csinálni, kedves Gyuri. Még

aztán felhasználni a pipacs szép katonás fejét!

Dicsérni szokták azért is, hogy mennyi játékoság, mennyi báj van ezekben a bábokban. A katalógusban írja az egyik „bértollnok”, hogy a játékot, a játékoságot tartja Györgydeák művészete egyik megkülönböztető jegyének. Hát én nem lennék annyira oda ezzel a játékosággal. Mert mibe kerül ez művészünknek? Hiszen ott van neki készen a három gyerek, a neveiket is megmondom, a katalógusban maga a művész is bevallja ezt, tehát név szerint *Luca, Janka* és *Máté*. Otthon marad vigyázni rájuk, égyébként is szereti a gyerekeket, né higgyék tehát, hogy ez valamiféle áldozat lenne tőle, játszik velük, foglalkoztatja őket, és már készen is vannak a bábok. Hiába is próbálná mindezt tagadni, ha eléggé figyelmesen nézik ezeket a figurákat, megláthatják, hogy ott van bennük a szeretet, a játék, a foglalkozás, ott vannak bennük a gyerekek.

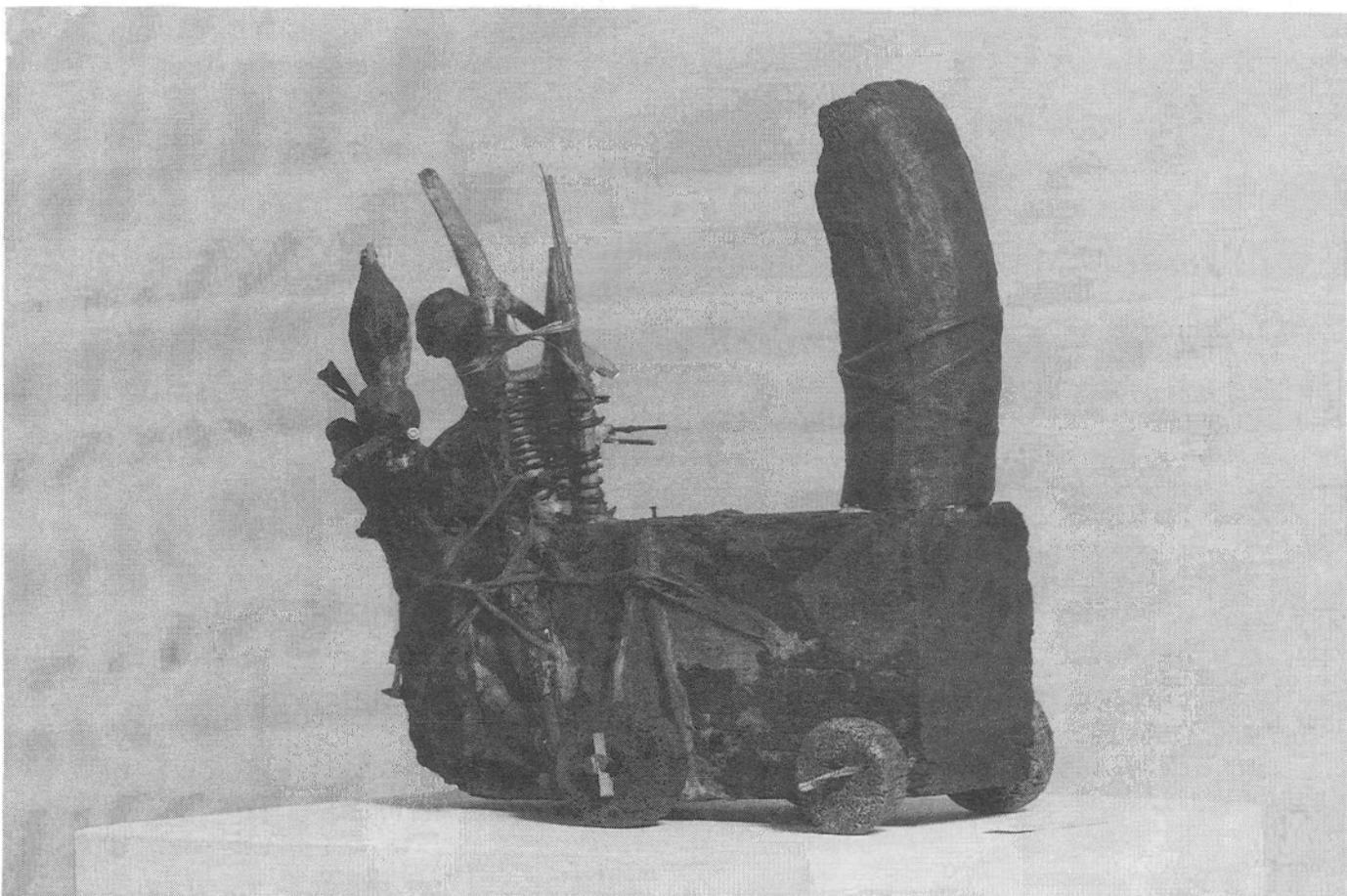
Ha már így szóhoz jutottam, elmondanám még, hogy a táblaképekkel is vannak gondjaim. Nem lehet tudni, hogy mettől meddig tartanak. A keretek is csak azért vannak, hogy valahol vége legyen a képnek. Azért is ilyenek a keretek, nem olyan szép fényesek, amilyenbe egy rendes festményt szoktak tenni, mert ő előre bekeretézi a képet, hogy tudja, méttől meddig kell festeni. És égyáltalán nem lep meg, hogy ilyen kicsik. Jellemző, hogy így sém tud parancsolni magának, mert azon az égy oldalán, ahova nem tud keretét tenni, ez a képnek a felőlünk lévő tere, nem is tudja kontrollálni magát. Innén van az, hogyha szembe állunk a képeivel, sose tudhatjuk biztosan, meddig van a műalkotás és hol kezdődünk mi. Mert itt van például ez, amelyikből itt kilóg valamilyen előre

elkészített fadarab. Na most, ha nagyon közel megyünk hozzá, hogy olybá tűnjék, mintha értenék hozzá, és a téchnikát próbáljuk megfejteni, akkor nemcsak az a gond, hogy kibökheti a kép a szemünket, hanem belekerülünk a képbe. Jól fogunk kinézni. Az a másik még még ravaszabb. Annak bē kell nézni az égyik szemén, és csak akkor tárul elénk a látványa. Ha a másik szemét is befogjuk, akkor nem látunk semmit. Csodálom, hogy nem kell érte külön fizetni. Csak azt nem tudom, hogy akkor mi van a képpel, ha sēnki sē néz bele? Igen, és mi lesz a bábokkal, ha mi hazamegyünk?

Nem szóltam még a művek címeiről. Szerintem nem is ezek az igazi címeik, ezeket csak úgy kitalálja az igazi nevük helyett, hogy félrevezessēn minket, nehogy megtudjuk, mi van a képén. Sőt, én azt gyanítom, hogy a képek alatt van égy másik kép, talán több kép is van égymás alatt, legalul pedig ott van az igazi, és ez mindégyik képén ugyanaz, csak nem mutatja meg nekünk. Ezért mosolyog a bajusza alatt.

Van tehát mire figyelnünk ezēn a kiállitáson, talán még olyasmi is akad, amire nem mutattam rá elemzésemben. Úgy-hogy, tisztelt Hölgyeim és Uraim, élve a művész úrtól kapott mégtisztelő félhatalmazással, ezēnnel átadom Önöknek ezt a három szobányi teret, ezt a néhány hétnyi időt, ebbe a három szobába és néhány hétbe sűrített rejtőzést, játékot, szeretetét, éljenek vele.

Elhangzott a veszprémi *Vár Galériában* Györgydeák György kiállításának megnyitóján, 1994. július 1-én.

Mozdony

Egyed Emese versei

Fölvétel

*nézd a bohócfejű lángot
rögzítőben az álmod
filmhívóban az éjjél
sírj mielőtt hazatérnél*

*sírj csönd harangjai szólnak
cirkusz ezüstje leolvad
fényből az árnyék kiválik
szó kihuny pernye világít*

Másolat

*Átalakultak szimbólumaink.
Talpon száradt el a délcegfenyő,
világtalana csillagrúgó táltos.
A várrom körül szemétszag, meleg,
kifáradtak a legendás szelek,
s napjainkfölött—ő, ki ő? Ki ő! —
fáradhatatlan éhes héja szálldos.*

*A farkashorda törvényei közt
nincs víz, nincsen só gyöngye szarvasoknak:
csapásaikat önként hagyják el.*

*Csönd, csönd, csönd, alkony: szabadság
fűröszt
otthonuk-vesztett, elvadult tinókat,
s idegen szavú madár énekel.*

Szélhárfa

*Kék hárfahúrok, vízesés, madarak esti csöndje,
hazaföld talpad alatt, világfa tejút-törzse
és lebbenő árnyalakok — idegenek, barátok;
töredező párkányzatok, csupa gazdátlan zálog,
kaszáló szíromkönnyei,
virágzó somfák berkei,
árvák maradtok, árvák!
Valami végleg elveszett,
táncuk leszálló levelek
még csöndesebben járnak.
Fehér köved mély kútba hullt, sokára csobban,
idegen,*

*soká visszhangzik még a múlt —
kék akkord hárfaidegen.*

Harmat

*Úgy tudsz, kedvesem, rólam, mint a bor
a tavaszról: valami összeköt.
Nem érdemes kutatni, mi. Rabol
s ajándékoz kénye szerint a föld,
ragyog és elborul az ég velünk.
Csöndes a szív, az árapály dobog,*

a dal harmatcsöpp, pókfonálon csüng.

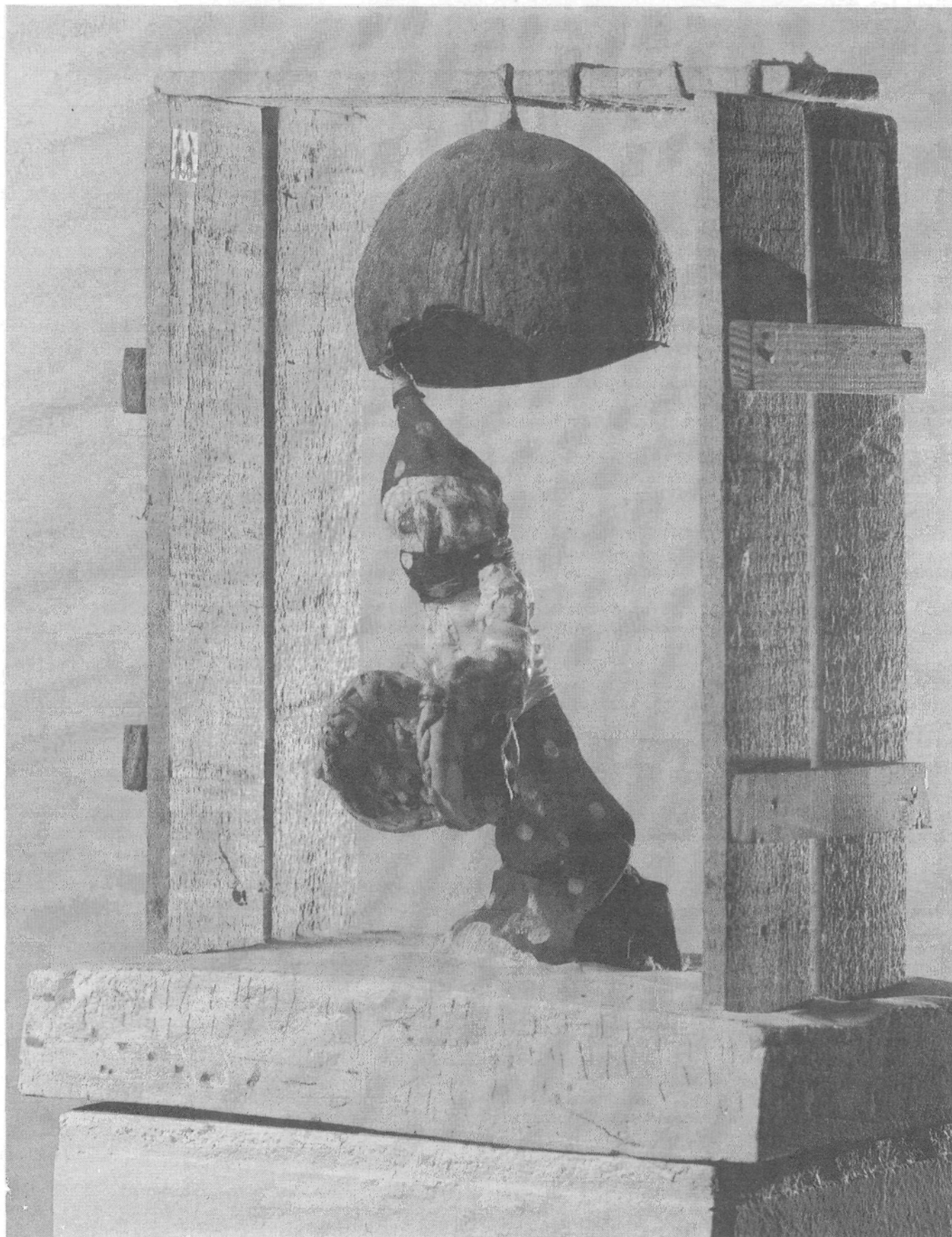
*Hajótalan, sirálytalan, nehéz
vizek sodornak, számvetésem kész,
s hiszem: öröm leszek, párpillanatnyi kincs
— bor vagy sugár—,hozzád közel egészen:*

csöppnyi világban, harmatkölteményben.

Hiába

*Drótlepke. Átrepült az ablakon.
A semmi üvegének ütközött.
Homályos csönd gyújt tüzet, dalom
már nem vergődik szélbogok között.*

*már nem vergődik, tenyeredbe hull.
Fogadd el: nem kötelez semmire.
Szirom volt? Pernye. Szóüzezen túl
ötlet sugallta, sóhaj ejti le.*

Dr. Letérdreidre

Eörsi István

Időm Gombrowicz-csal

–részlet–

Gombrowicz elhenceg lengyel emlékezéseiben azzal, hogy fiatal korában, a varsói művészkávéházak világában zsidókirálynak becézték: asztalánál csak úgy hemzsegték a zsidók. Könyveit is a zsidók értették meg a leg hamarabb és a legmélyebben. Egy zseniális zsidó-lengyel író, *Bruno Schulz* fedezte fel igazából, „nagy és feledhetetlen barátom”, írja, aki „teljes lelkesedését” bevetette az első regénye körül kirobbant vitába. Később, az emigráció éveiben is elsősorban zsidók támogatták, elsőnek ők érezték és értették meg a műveit. És mégis: „Intellektuális, sőt, szellemi kapcsolataim a zsidókkal sohasem futottak a személyes barátság síneire. Schulz végtelenül közel állt hozzám, órákon át beszélgettünk a bennünket lenyűgöző művészi problémákról, és mégis százszor közelebb éreztem magamhoz bármelyik véletlenül felbukkanó vidéki rokont; Schulz magán-egzisztenciája nem érdekelt, számomra ő tudat és érzékenység volt, *in abstracto*.”

Gombrowicz ezt a különös tényt Schulz zsidóságának tulajdonítja. Mivel – mint ezt zsidókról szóló fejtegetéseinek már a bevezető mondataiban hangsúlyozza – nemesi – földesúri származása nem oltotta be antiszemita komplexussal, ellenkezőleg, hiszen „családomban az antiszemitizmust a szellemi korlátoltság jelének tekintettük”, más magyarázatot kell keresni erre az *in concreto* megnyilvánuló emberi közönyre.

Keresni arra, hogy Gombrowicz vérségi-faji különbözőségeiben látja e jelenségnek – és általában: zsidókkal kialakult különleges kapcsolatainak – az okát. A zsidók iránta tanúsított fogékonysága ugyanis már-már azt a gyanút ébreszti benne, hogy hátha anyai ágon némi zsidó vér keveredett az ereibe. Ezt a lehetőséget elveti aztán, de a magyarázat-keresés iránya magáért beszél.

A zsidóság faji specifikumát Gombrowicz történelmileg értelmezi. Ez a tragikus nép – mondja – a sokévszázados hazátlanság és elnyomás következtében sok tekintetben eltorzult, „nem csoda hát, hogy a zsidó formája, külseje, létezési és kifejezőmódja olykor közelít a groteskséghez – a gettó szakállas népe, a művészkávéházak eksztatikus költői, a tőzsde milliomosai, mind groteszkek voltak ilyen vagy olyan módon, csaknem hihetetlenek mint jelenségek.... És mert a zsidó intelligens, érzi ezt; érzi, de nem tud rossz formájától megszabadulni – ezért tekinti önmagát olyan gyakran karikatúrának, a Teremtő furcsa tréfájának. A zsidónak ez a feszült viszonya a formához, az a tény, hogy a forma folyvást szorongatja vagy mulattatja vagy megalázza, továbbá az a tény, hogy a zsidó sohasem azonos száz százalékgig önmagával, mint a paraszt vagy a nemes a maga nemzedékek óta örökölt formájával, mellyel tökéletesen egybenőtt, és végül az a tény, hogy a zsidó mindig szükségképpen kompromittálja és katasztrófába sodorja a formát – mindezek a tulajdonságai elbűvöltek. Művészetemben ugyanis arra törekedtem, hogy nyomtatékot adjak a formával folytatott emberi küzdelemnek, és ily módon az embert hozzásegítem ahhoz, hogy megértse a forma zsarnokságát, és küzdjön túlereje ellen.”

Csak hogy amikor Gombrowicz a maga lengyel emlékezéseit írta (1959–61.), a parasztág és nemesség is elveszítette már azonosságát önön formájával. A második világháborút követő társadalmi megrázkódtatások Kelet-Európában megszüntették a nemesi-földbirtokosi osztályt, és a hagyományos

értelemben vett parasztságot is. A faluban maradtak másként néztek egymásra, a földre és új uraikra; immár nem személyes-öröklött függés, hanem valami felfoghatatlan, bürokratikus demagógiákkal eltakart alárendeltségi viszony kapcsolta össze őket. Olyan átmeneti, fel-nem-vállalt és részben szervezetlen formák alakultak ki, amelyekkel egyetlen társadalmi réteg nem lehetett azonos. A torzulás tehát – ha a formával való azonosulás hiányából fakad – össztársadalmi jelenséggé vált 1959-re, és ez az Argentínában majd később Franciaországban élő Gombrowicz figyelmét aligha kerülhette el.

Vagy állíthatjuk-e azt, hogy sok nemzedék szakadatlan diszharmoniaja átalakítja a géneket? Ez esetben ugyanis a zsidó formátlanság, a maga mély történelmi gyökereinél fogva, eleve biztosítaná *in concreto* az idegenséget a formátlanság biológiailag még nem érzékelhető és értékelhető, modern eseteivel szemben.

Én magam fölöttébb valószínűtlennek tartom, hogy a zsidók és nem-zsidók közt tapasztalható mentális különbségekben és feszültségekben a faji különbözőségek nagy szerepet játszanának.

Vegyük példának az iróniát és a szarkazmust, ezeket az állítólag kifejezetten zsidó tulajdonságokat. Hárítsuk el a túl könnyen feltoklavo kísértést, hogy *Platón*tól kezdve *Voltaire*-en és *Diderot*-n keresztül *Nagy Lajosig*, *Brechtig* vagy Gombrowiczig híres neveket soroljunk fel végeláthatatlanul annak bizonyítására, miszerint az említett tulajdonságokra nincs zsidó monopólium.

Ha valamely embercsoportot tartósan kirekesztenek egy élet- és gondolkodásmódból, akkor kívülről látja ennek visszasságait. Másrészt előbb-utóbb szabadulni kirekesztettségéből, és a közösség részévé szeretne válni. Gunyorosan szemléli azt, amihez tartozni akar, és ahhoz akar tartozni, amit gunyorosan szemléli. Az efféle ellentmondások csak humorral viselhetők el, és ennek íve a szelíd önróniától a kegyetlen szatíráig terjed. Akárhány nemzedéken át tart is az efféle élethelyzet, nem hinném, hogy örökölhető nyomokat hagyja a pszichében vagy a génekben. A kulturális atmoszférát azonban, sőt mi több, a közösség értékrendjét is nagymértékben befolyásolhatja az efféle kettősség. A furfang például az uralkodó rétegek szemében inkább gyanús tulajdonság, a szakadatlanul szorongatottak számára viszont létfontosságú erény. (Persze ez sem zsidó specialitás: *Svejk* vagy a klasszikus némafilm hősei is folyvást elpusztulnának nélküle.) Általában a humor a rövidebbet húzza az olyan hierarchiákban, melyek csúcán a *Hős*, a *Szent* és a *Vértanú* áll; de jól érzi magát, ahányszor bevilágíthat az elképzelések és a valóság közt tatóngó szakadékbba. A zsidóság, mely ennek az ellentmondásnak évszázadokon át tárgya és szenvedő alanya is volt, nyilván erőteljesebben élte át, és hagyományozta tovább nemzedékről nemzedékre e situáció lelki-szellemi elviselésének, sőt, legyőzésének egyetlen lehetséges módját: az ironikus-szarkasztikus szemléletet. De ez – ismétlen – nem zsidó specialitás.

Maga Gombrowicz is elutasította – fiatal korától kezdve – az uralkodó (éretlen, provinciális) lengyeliség lét- és gondolkodási formáit, melyekből a zsidók eleve ki voltak rekesztve. A zsidók (ha nem alkalmazkodtak sznob módon és elvtelenül a mérvadó elvárásokhoz) csak vigyoroghattak a század

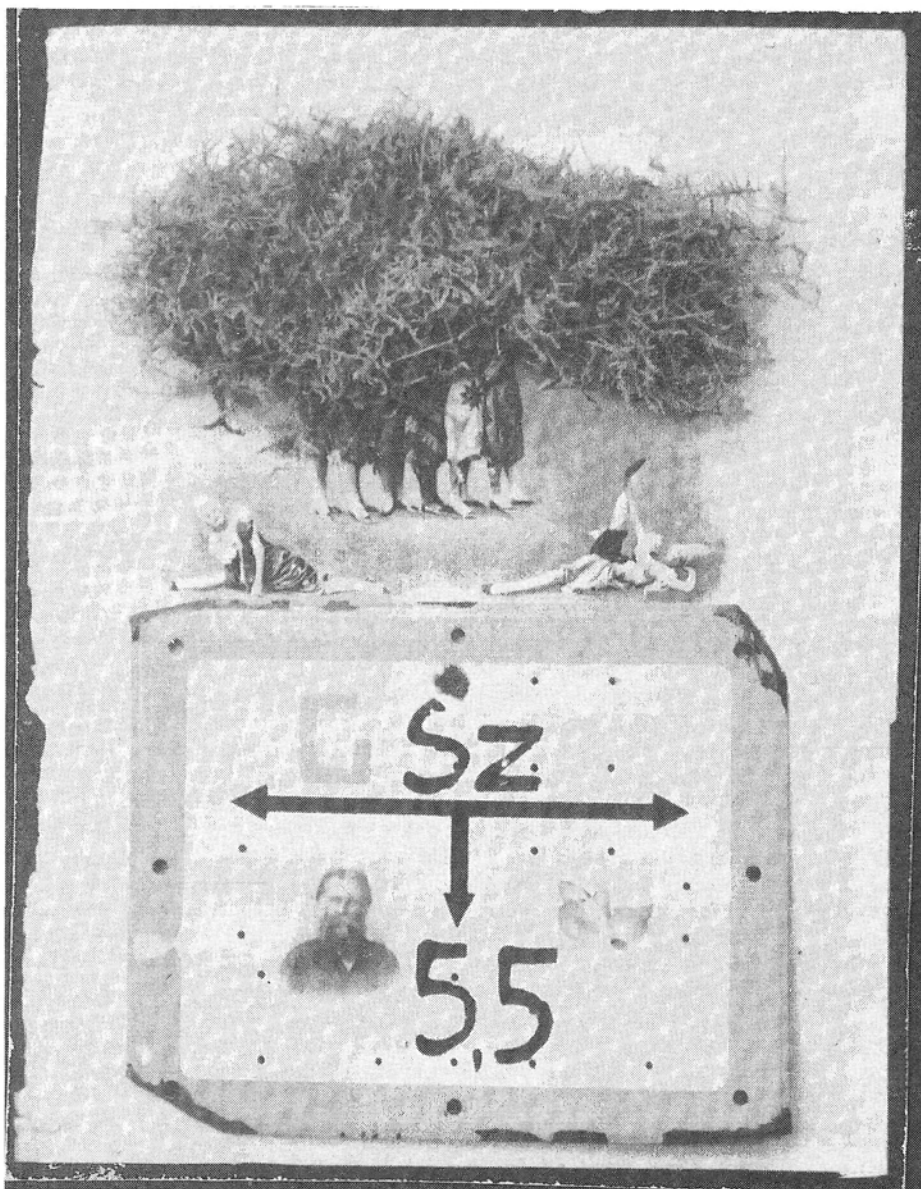
húszas-harmincas éveiben a becsületkódexes, párbajos, mu-csai lengyelségen, mely végre-kívívtott önálló államától meg-mámorosodva egyszerre fitymálta és majmolta a Nyugatot. Gombrowicz szintén vigyorgott ugyanezen, de másként, in-tellektuálisabban, mert nála a felismerés nem helyzetéből fa-kadt, hanem helyzete ellenére, ennek legyőzése folytán. Ha ugyanazon vigyorgott, mint a zsidók, akkor az övéin, a saját családján is vigyorognia kellett. Nem volt azonos a formájá-val, akárcsak—mint ő mondja—a zsidók.

Hogyan érezhette akkor magához személyesen közelebb a provinciát, mint szellemi fegyvertársait? Nem értem. Úgy ahogy az ember otthonosabban érzi magát akármilyen szülő-földjén, mint a legvadregényesebb külföldi tájakon? Ez volna a magyarázat? Gombrowicz huszonnégy évet töltött Argentinában, könyvet írt erről az országról *Argentínai portyázások* címen, és *Naplójában* is sokat foglalkozott az itteni hagyományokkal, társadalmi és kulturális viszonylatokkal, erkölcsi állapotokkal és emberekkel, de mint szépíró, percre sem távolodott el szülőföldjétől, emigrációban született drámái és regényei—még az Argentinában játszódó *Transz-Atlantik* is— a lehető leglengyelebb alkotások. A vidéki nagybácsi az otthon jelentette, ahonnan útra kelt, Schulz pedig az idegen nagyvilágot? De hiszen Argentína sem csak in abstracto érdekelte, az idegen Schulz pedig lengyelül írt, Gombrowicz ítéle-te szerint világszínvonalon. Megismétlem: nem értem.

Elképzelhető, hogy értetlenségem is zsidó jellegzetesség. Egy emancipált zsidó számára, aki nem a zsidó kultúrában nőtt fel, aki ateizmusába mindenkor befoglalta Izrael istenét is, és nem kötődik a zsidó államhoz, konzervatív-nacionalista politikájától pedig egyenesen viszolyog, aki tehát a zsidóságból kizárólag a diszkriminációt vállalja fel: az ilyen ember számára a vele-született—vallási, faji, nemzeti, családi—kötöttségeknek nincs értékmeghatározó jelentőségük. Igaz Gombrowicz is többre becsülte Brunó Schulzot, mint akármelyik atyafiát. Miért csak ez utóbbinak a személyes létezése érdekelte? Mert jobban rezonált a testmelegére?

A *Naplóban* és a *Lengyel emlékezésekben* mindenestre alig esik szó testmelegről és elementáris vonzalomról. Akad néhány perdöntő fejtegetés azokról az animál jó érzésekről és nosztalgiákról, amelyeket az éretlen ifjúság váltott ki belőle. Egyébként azonban nemcsak egyedüllet, hanem száz év magány. És ebből a magányból összes lengyel kortársa közül Schulzról írt a legnagyobb elismeréssel és szeretettel. (Igaz: barátja ekkor nem élt már, 1942. novemberében szülővárosában, Drohobicsban, az utcán puffantotta le egy Günther nevű Gestapo-tiszt). Miért állítja mégis, hogy csak in abstracto érdeklődött iránta?

Hátha nem Schulz zsidósága volt ebben a ludas? Nem-zsidó kollégái iránt még kevesebb személyes érdeklődést mutatott. *Naplójában* tizenkét összefüggő oldalt írt Schulzról,

jóval többet, mint akárki másról. Ebből idézek: „Brúnó olyan ember volt, aki megtagadta magát. Én olyan, aki magamat kerestem. Ő a megsemmisülést akarta. Én a megvalósulást. Ő született rabszolga volt. Én született úr. Ő azt akarta, hogy megalázzák. Én mind ennek „fölötte” akartam állni, „fölény”-re törekedtem. Ő a zsidó fajtából származott. Én lengyel nemesi famíliából. És ő mazochista volt – szakadatlanul, fékezhetetlenül –, ami örökösen meg is látszott rajta. Nem, nem volt alkalmas az uralkodásra! Aprócska gnóm, óriási fejjel, olyannyira megfélemlítve, hogy a létezéshez sem volt bátorsága, kivettett az életből, a szegélyén csempészte keresztül magát, lopakodva.” Saját megsemmisülésére, a nemlétre törekedett, nem karkai büntudatból, „ez inkább az az ösztön volt, mely a beteg állatot arra bírja, hogy félrehúzdjon, visszavonuljon.” Isten iránt nem érdeklődött, és morális érzékenysége ellenére is hidegen hagyta a morál mint doktrína, mely megszabhatná cselekedeteit. Az életből kivette nem maradt más a számára, mint a művészet, ennek lett fanatikus rabszolgája. Ezzel szemben Gombrowicz a művészet fölé akart kerekedni: „...én – én akartam lenni, sem művész, sem eszme, sem valamelyik művem – csak én. A művészet fölött akartam állni, a mű, a stílus, az eszme fölött.”

Könnyű belátni, hogy az ilyen mazochista alkat túl egészséges alany lehetett Gombrowicz agresszivitása számára. „Élvezte, hogyha megtámadtam” – emlékszik a túlélő álmétkodva Argentínából. Noha az említett fejtegetésben többször is szerepel Schulz zsidósága az ő nemesi lengyeliségének ellenképeként, továbbá a Kafka-analógia és a megsemmisülés vágya (mely aztán a Gestapo-tiszt jóvoltából kielégülést is nyert), nehezen hiszem el Gombrowicz-nak, hogy a mazochista-szenvedő alkat zsidó specialitás. Még nyilvánvalóbb, hogy a zsidó származású egyedek között található élveteg típusú, derűre hajló emberek is – kell-e példaként Heineré utalnom? –, akik éppolyan kevésbé tűrik el a megaláztatást, mint mondjuk egy lengyel birtokos nemes. Nagyon sajnálom, hogy ezt nem bizonyíthattam be neki, holott 1969. júliusában a dél-franciaországi Vence-ban időztem, a Károlyi Mihályról elnevezett művésztelepen. Gombrowicz ebben a középkori városkában halt meg, ugyanennek az évnek ugyanebben a hónapjában, két héttel odaérkezésem után, légzési elégtelenség következtében.

*

Vége egy terület, ahol ösztöneim és tapasztalataim fellázadnak Gombrowicz indulatai ellen!
A nők!

Számomra a női elem – és ezt most elsősorban nem léhán gondolom, noha persze úgy is –, mint halnak a víz. Az írói erőfeszítés: nemzés, létrehozni valami nem-létezőt abból, ami vagyok. Az öregedés is azért riasztott hosszú ideig, mert attól tartottam, hogy a szexuális vonzás gyengülésével a világ vonzereje is megcsappan. Ma már tudom, hogy az érzéki alapállás – minden művészet alfája és ómegája – nem okvetlenül a nemzőerő függvénye. A napsütés is lehet érzéki élmény. A világ ellentmondásainak élvezete is. Egyáltalán az élvezete is. Egyáltalán az élvezet – bármi legyen is a tárgya – kapcsolatba hozható Erosszal. Csakhogy erre nem mindenki képes. Aki például ifjúkorában az erotika egyetlen célját és értelmét a nemi aktusban látja, abban nem fejlődnek ki pánerotikus hajlamok, és sivár világba öregszi bele.

Gombrowicz számára a női szépség csapda és család. A fiatal férfi a szépséget hajhássza, „de alig érinti meg, máris apává válik, és a lány anyává – a lány tehát olyan teremtés, mely megjártssza a fiatalságot, valójában azonban a fiatalság felszámolásának eszköze.” Felfoghatatlan, hogy miként tekintheti Gombrowicz egyedül a férfiakat áldozatoknak. Éppígy mondhatná, hogy a lány a fiatal férfiban leli meg a szépséget, de alig érinti meg, máris családanyává válik,

felelős lénnyé, akire meghatározott kötelességek hárulnak. Egyforma joggal marasztalhatná el mindkét nemet abban, hogy a fajjal együtt a társadalom struktúráját plántálja tovább, mindkettő szépsége és vonzereje felfogható volna csapdának és csalásnak.

Gombrowicz abban téved, hogy egyenlőségi jelet tesz a társaságbeli nők társadalmi szerepe és természete között. A nők a divat bolondjai és egyben terjesztői is. Jobban kedvelik – mondja Gombrowicz – „a bajszot mint az arcot, a zakó szabását mint a mellkast”. De eltekintve attól, hogy a bajszot és a zakó szabását férfiak szolgáltatják, még azt a kérdést is el kellene dönteni, hogy az öltözködésben, a művészi giccsben és az illemszabályokban érvényesülő divat milyen érdekeket szolgál? Mindez nem a férfitársadalom hazug ideáljait és hierarchiáját támasztja alá, és nem ezek mellékterméke-e? Ahogy az egész társadalom ludas abban is, hogy a nők romantikus szerelmük helyett testes ügyvédekkel vonulnak az oltár elé. „A költészetet legalizálni kell, a szerelem az egyházi és világi hatalmasságok engedelmével funkcionál tovább. Ah, milyen esztétikus... de egyetlen kopasz tőkfej, egyetlen hájtömb tüdőorvodásos pofa sem túl elleneszen nekí, minden további nélkül kiszolgáltatja szépségét a rütségnek, és már látjuk is, miként lépdel diadalmasan a szörny oldalán, vagy ami még rosszabb, egy olyan férfi oldalán, aki maga a megtestesült ocsmány jelentéktelenség.” Érthetetlen az a düh, ahogy Gombrowicz mindezekért a rémségekért kizárólag a társadalmi életben kiszolgáltatottabb nemet okolja. Maga is érezheti eszmefuttatásai visszasságát, mert gondolatmenetét a teheneslány magasztalásával fejezi be. Királynőnek nevezi, csendes, nem-tolakodó előkelőségnek, akinek eszébe sem jut, hogy visszautasíthatnák. „Te tudod, hogy nem szépséged tesz kívánatosá, hanem a nemed. A férfi tud jó, mindig kívánni fogja nőiességedet, még ha ez korántsem esztétikus. Így hát szépséged nem szegődik nemed szolgálatába; nem fél, nem remeg, nem iparkodik, hanem nyugodt, természetes, biztos a győzelmében.” De ha a teheneslány ilyen, akkor a korábban jellemzett nőitípust az érdek, a presztízs és a divat rontotta el. Ez a roncsoló hatás azonban még inkább kimutatható a férfiakon. A férfi mint elsőszámú – vagy egyetlen – családfenntartó, ideje nagyrésztét évszázadok óta olyan kényszerek fogságában tölti, amelyeket többnyire elfogad. A Pénz meg a Politika ma is elsősorban a férfiak ügye. Nem véletlen, hogy a világirodalom legszebb lázadó *Antigonétól Karenina Annáig* olyan nők, akiket nem kötött gúzsba a Hatalom és a Hivatal követelményrendszere.

Későbbi fejtegetésében Gombrowicz is leszögezi: „... a mai nőiesség az undorító, nem a nő. Nem az egyes nő undorító, hanem a stílus, mely kialakult köztük, és amelynek mindegyik aláveti magát. De ki hozza létre a nőiességet? A férfi? Bizonyára a férfi a kezdeményező, de a továbbiakban egymás közt viszik ezt tökélyre, és a csábítás és elbájoslás művészeté, mint minden művészet, mechanikusan növekszik és fejlődik.” A nő túlzottan nő manapság, férfi túlzottan férfi, és Gombrowicz, mint író, arra törekszik, hogy leleplezze és elrontsa ezt a játékot, kimutassa mesterkélttségét, a stílus hazugságát, és megtalálja a túlbujánzó nőiességű nőben a nőt, és a férfiaságát mindenáron erőltető férfiban a férfit. Mindezek a kiegyenlítő okos gondolatok azonban az indulatkitörés után következnek – maguk az indulatok kizárólag a nőket veszik célba. Érdekes, hogy az *Operett* című tragi-komédiájában, amelyet néhány évvel később írt, Gombrowicz a divat és a konvenció fentebb felsorolt tüneteit egyértelműen a férfivilág számlájára írja. A lány vetkőzni szeretne, de udvarlója vagy inkább: megvásárlói, a férfiak, egyre csak öltöztetnék. *Flor*, a világ divatdiktátora szintén férfi, művészi dilemmáit a színre betörő férfi-hordák emberellenes divatjai teszik fölöslegessékké. Gombrowicz világának koherenciáját mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a *Napló* gon-

dolata később művekké formálódnak, és ezek, a megformálás parancsára, korrigálják, ahol szükséges, az okjezteket.

*

Az eltorzult női szépségeszménnyel szemben Gombrowicz három maximában foglalja össze nézeteit a szépségről. A második kimondja, hogy a szépség nem alapulhat csaláson, a harmadik szerint pedig szuverénnek kellene lennie. Ezekhez nincs mit hozzátennem. Első tételét szösz szerint idézem: „A műalkotásban a szépségnek mintegy szándéktalanul kellene fellépnie, egy másik törekvés mellékhatásaként – diszkrétan és nem-tolakodón.” Egyik régebbi írásomban a szépséget az esztétikum speciális határesetének mondtam – most örömmel tölt el ez az egybeesés. Fehér holló a szépség olyan világban, melyet korlátolt érdekek kormányoznak. Az alkalmazkodás ezekhez nem csak külső kényszer eredménye, hanem belső igényné válik az élet teljességét, a bölcsőtől a koporsóig, átható totális hazugság következtében, mely a partikuláris érdekeket, ha másképpen nem, hát „végső soron” közérdeknek tünteti fel. Ilyen körülmények közt az egyének, valamint osztályok, nemzetek, vallások, társadalmi rendszerek békés illetve háborús együttélését egyaránt a hazugság határozza meg, és ehhez járul újabban a legnagyobb *Hazugság*, mely azt akarja elhíttetni velünk, hogy ipari civilizációnk jelentékeny pályamódosítás nélkül fejlődhet tovább, természeti létfeltételeink türelme határtalan. Az ember elcsúnyul, ha tartósan érdekei ellen él. Az eszmények is, mielőtt egyezkedni kezdenek a köznapi élet zökkenésmentes funkcionálását biztosító hazugságrendszerral, vesztenek ifjonti bájukból, egyre több sminkkel és egyre sikertelenebbül próbálják elfedni pörsenéseiket. Jóhiszeműen a művész csak kamaszkorában menekülhet a Szépséghez. A Szépség fiatal koldusai az egyformásító, bárgyú nevelés, a felnőttek hazug világa elől szökhetnek az ideák, főként az eszményített erotika, a Szépség abszolútumába, de mielőtt megerősödnek, és kipillantanak ebből a körből, észre kell venniük, hogy ha tovább időznek itt, épp olyan hazugságba bonyolódnak, mint amilyenből menekülni akartak.

Még ha a művész a létező helyett a lehetségest formálja is meg, ahogy *Baudelaire* követelte: a groteskségnek és a tragikumnak abban a humoros amalgámjában, mely életünket jellemzi, a szépség mint lehetőség: áhított kivétel, és így is kell megjelennie. A klasszikus ókorban még templomokban és csarnokokban pompázott háromdimenzionálisan, manapság, mint *Albertinkát* az *Operett* zárójelenetében, koporsóban kell becsempészni az emberek közé, ráadásul meztelenül, mert csak csúfítaná mindaz, amit ráaggathatnak.

*

1948. decemberében a *Víg* és *Conti* utcában még élő sorfalat alkottak a lányok. Rendszeresen eljártam, oda, hogy szemlét tartsak köztük, és hogy – mielőtt összegyűjtöttem magamnak az ehhez szükséges elszántaságot – elvesztésem szüzességemet. Ez a megpróbáltatás inkább foglalkoztatott, mint a közelgő érettségi, talán azért is, mert ez utóbbi, mint a végzet, nem függött tőlem.

A lányok közül nem egy öreg volt, elhanyagolt, mocskos beszédű; pusztá látványuk is undorral töltött el, de az undorba kíváncsiság vegyült. Hogyan, hát ezek is kellene valakinek? Bizonyára, hiszen különben mit keresnének itt? Megpróbáltam elképzelni őket, de fantáziám sztrájkba lépett, én pedig menekültem mosdatlan vokativusaik elől. De menekültem a nagyon kihívó fiatal nőktől is, például az olyanoktól, akik hatalmas mellüket, melyet ruhájukon kívül viseltek, fegyverként meresztették felém. Ijesztettek a hatalmas, gyönyörű combok, a bőséges, rugalmas feneketek, melyeket a szoknya jó esetben is csak félig fedett el, és még a fiatal szépséges arcok

is riasztottak kifestve. E provokatív nők közül sokat nagyon szépnek találtam – döbbenet tapasztaltam, hogy *túl szépek* ahhoz, amire használni szeretném őket. Ezeken az utcákon abban az időben minden lány húsz forintba került, így hát nem az a félelem gátolt, hogy esetleg nem tudom kifizetni őket – rettegtem agressziójuktól, brutalitásuktól, attól, hogy kinevetnek, mielőtt észreveszik, hogy kezdő vagyok, de kiváltképp az tartott vissza tőlük, hogy éreztem: nem vagyok felkészülve ekkora burjánzásra. Az ilyen nők szöszölgését gyötörő lélekkel, de önvád nélkül engedtem el a fülem mellett, tudván, hogy nem sérthetem meg őket, annyival jelentékenyebbek nálam.

„Jössz, Szösz?” ezt egy feketehajú, karcsú lány kérdezte, se különösen szép, se csúnya. Belémkarolt, mentünk néhány lépést. „Nézd, hogy bámulnak ránk, egészen szép pár vagyunk, nem?” – és rám mosolyodott. Éreztem, hogy nem utasíthatom el, hiszen ez – azok után, ami máris történt köztünk – sértés volna, kiváltképpen pedig azért, mert nem olyan kívánatos, mint Júnó-formájú társnői. Másrészt nem játszottam meg magát – nem idomult a képeslapok és filmek által propagált konvencionális kurva-divathoz, izlésből, vagy talán mert érezte, hogy így nem volna versenyképes. Fiatal tisztviselőnőnek látszott, illedelmesen lépdelt mellettem, belémkarolva, harminc métert kellett megtennünk a kapuig, és ahogy hozzám simult, elragadott a nőisége, boldog voltam. (A szobában aztán véget ért ez a jó érzés, a vénséges, szörnyű szobaasszony, a hiper-mangános lavór, az ügylet üzleties lefolyása nem engedett teret az idillnek. „Keress meg máskor is” – mondta a búcsúzáskor –, „Csúri vagyok”).

Elvigyorodtam e találó név hallatára, és nem kerestem meg többé. De azért a harminc méterért hálás voltam neki.)

Endrődi Szabó Ernő

Látszik-e a Gellért-hegyről az Ararát?

Éjfél jócskán elmúlt. Rövidesen két óra lesz. Ülök az írógép előtt s igyekszem megfejteni a talányt: miféle indulat kényszerít ide billentyűket kalapálni, agyat gyötörni két heti kialvatlanság és elnyújtás után. Elmondani valamit, ami mélyen bennem él, ami a legváratlanabb helyeken és helyzetekben tör föl belőlem, valamit, amit, ha akarnék sem tudnék kiirtani magamból. Igen, önmagamról van szó. Ám ez nem az önszeretet megfogalmazása, attól ma már ugyancsak messzire távolodtam. Tehát: önmagam csupasz valósága, mint elsődleges – mi több – kizárólagos tárgy. S ezen a körön belül: a gyökerek.

Ám, hogy a dolog közepébe vágjak: amióta Elia Kazan *Amerika! Amerika!* című filmjét nem csupán az irodalmi forgatókönyv alapján ismerem, de képi valóságában is láttam, újfent életre kelt bennem egy hol kilombosodó, hol kiszikkadó fájdalom. Igen, a gyökereké, a gyökerek fájdalma. Olcsó vicc volna most azon elmélkednem, hogy: „hát igen, csak egy gyökér tud ilyen egyszer-volt-hol-nem-volt eseményeken elborongni”. Olcsó, mert az ügy – mint általában az ügyek – nem ilyen egyszerű. Az ugyanis csak a dolog egyik része, hogy a Nagy-Turkesztánról álmódó *Enver pasa* leszóratja az örmény *Vartan* kocsijáról a jeget, a fáradtságosan megszerzett, a magas hegyekből szállított, s a napi megélhetést biztosító jeget, amit egy anatóliai, görög-török-örmény lakosságú kisváros piacterén árul. Még az is érthető, hogy abban a pillanatban, amikor kiderül, hogy *Vartan* valamikor tisztiszolgája volt, azonnal visszarakatja katonáival a szekérre az árut. Ő *Enver pasa*, a török hadsereg századosa, a későbbi ifjútörök állam miniszterelnöke, aki Talaat belügyminiszterrel együtt az örmény holocaust kitervelője és végrehajtója volt, s aki még később *Lenin elvtárs* belsőázsiai bolsevik hadainak vezéréként veszi életét a konok kaukázusiak elleni harcban, szóval ez egy dolog. *Enver* – bár bizonyára nem olvasta *Beecher Stowe* „Tamás bátya” című feledhetetlenül undorító regényét – ebben a filmbeli jelenetben mégis bizonyítja, hogy igenis vannak olyan *Custen-tábornokok*, akik szeretni is tudják az indiánokat, ha azok, mondjuk – és itt hadd éljek egy kellemes képzavarral – nap mint nap készségesen kinyalják a csizmája talpát, mi több, bármikor önként felajánlják lányaikat, feleségeiket. Ízlés szerint esetleg fiaikat, kutyáikat, lovaikat, kacskáikat stb. Szóval ez a dolog egyik része. Higgyünk abban, hogy ezek a derék tömeggyilkosok meghatóan emberiek is tudtak lenni. Családi, baráti körben és így tovább.

De mi magyarázza, hogy az ifjú *Kazanoglu* – Elia Kazan amerikai filmrendező apjáról van szó – családja haragjával is szembeszállva, megveszekedetten kiáll az akkor már százezer számra irtott anatóliai (Nagy-Armeniani) örménység mellett. Mi több, az ominózus jégleszórásos-visszarakásos filmnyitó jelenetben magát is örménynek vallja, örménynek, holott töről metszett kisázsiai görög. A barátság? Igen. A közös megalázottság? Igen. Az is. Fájdalmas és egyben fölemelő bizonyítéka a vonzalmaknak és együttérzéseknek a film két epizódja. Az egyikben a görög *Kazanoglu* cipőjét ajándékozza a törökök megszálta Örmény földről gyalogosan Ankarába igyekvő, majd onnan Amerikába kivándorolni szándékozó *Hovanessznek* (örmény írásejtés szerint természetesen *Hovhanessian*), aki, már Amerika partjai előtt, vízbe ugrik a kivándorló hajóról – ne feledjem leírni: nem tud úszni, tehát nyilvánvalóan és a szó szoros értelmében a halálba ugrik –, lehetővé téve ezzel, hogy az egyébként kiutasításra ítélt görög

Kazanoglu, az ő nevét fölveve örmény Horaneszként lépjen az áhított földre. Igen. Elia Kazan filmjének e határozott örménybarátsága a fundamentális humanizmuson kívül az effajta valóságos egymásra utaltságok meg- és átélésének is köszönhető.

Ám, hogy önző magamra térjek vissza: mi magyarázza, magyarázhatja az én megrendülésemet? Az, hogy a filmbéli – ám egykor valóságos – eseményeket már-már elszenvedőként éltem át? A válasz igen egyszerű, már csak azért is, mert a bevezető sorokat is így kezdtem: a gyökerek. Ugyanis – felelve a címbéli kérdésre – , ha akarom, látszik a Gellért-hegyről az Ararát.

Föltésem: a magyarországi örmény népcsoport létezéséről vajmi keveset, és igencsak kevesen tudnak. Meglehet, csupán maguk az örmények vagy örmény gyökereiket feledni nem tudó, nem akaró emberek. Pedig aligha szükséges bizonygatnom, hogy egy-egy tájegységünk, településünk sajátos arculatának kialakulásában, élettörténetének egyes szakaszait jellemző „colueur locale”-jának formálásában milyen jelentős szerepet játszottak a nem „magyar” etnikumok. A színek és a földrajzi telep is rendkívül széles: a *Jászság*, az *Ormánság*, a *Kunság* és nem utolsó sorban *Erdély* regionális egységeitől a földművelőkön át a falusi iparosság és a városi polgárság „sváb”, zsidó, „rác”, örmény, görög, és egyéb rétegeiig terjed. Minél mélyebben ásunk a múltba, a skála annál gazdagabb. Egykori és mostani nemzetségeink, népcsoportjaink törtérijának ismerete ugyanis jelentős mértékben mélyítheti történelemképünket. Mindez pedig a világban elfoglalt helyünket, az európai folyamatokban játszott szerepünket határozza meg, mélységétől vagy sekélyességétől függően jó vagy rossz helyzetünket eredményez(het)ji, mert önmagunk pontos megértése, vagyis az önismeret előfeltétele mások – egyáltalán a *masság* – megértésének és elfogadásának és viszont!

Nem hiszem, hogy közömbös lehet számunkra mondjuk a *debreceni* vagy a *Tokaj-hegyaljai* görög kereskedők kolóniájának története – ezt épp a néhány éve megnyitott, a görög egyházi kincseket a nagyközönség számára bemutató miskolci állandó kiállítás is bizonyítja –, bármily kicsiny színpont is jelenlétük, hazánkba való letelepedésük, beolvadásuk törtérijének palettáján. Az örmény-magyarokkal, ha tetszik, magyar-örményekkel igencsak mostohan bánt a sors. Az, hogy történetük – történetünk – enyhe kifejezéssel élve ezidáig nem állt az érdeklődés homlokterében, nem a szakstúdiumok – a település-, a társadalom- vagy művelődéstörténet művelői – hanyagságának köszönhető, hanem sokkal inkább annak a károlyatos politikai-közgazgatási gyakorlatnak, amely 1950-ben *Magyarországi Örmények Egyesületének* föloszlatásával hosszú időre „nem kívánatos”-sá tette, s ezáltal a feledés süllyesztőjébe taszította a tárgykört.

A máig élő, s föltehetően minden valós alapot nélkülöző legendával szemben – amely szerint a *Bagratida* királyság székhelyét, Örmény föld ősi fővárosát *Ani*-t ért földrengés hatására indult volna meg az örménység el- és szétvándorlása – a nemzetközi történetírásban általánosan uralkodó felfogás szerint a tizenegyedik századi arab hódítás, valamint a *szeldzsuk* és *kun-kipcsak* betörések hatására kezdődött, és a tizenharmadik századig tartott az örménység nagy lélekszámú kirajzása más földrészek mellett – Európa országaiba. Ez az ősi kultúrájú nép – a zsidósághoz hasonlóan – természetesen jóval korábban is kibocsájtott már magából különböző nagyságrendű és zömmel a Közel-Keleten megtelepedett rajokat. Korai történelmükről nem árt tudni, hogy az i.e. 3. évezred folyamán, az illírek és a görögök balkáni benyomulása által Elő-Ázsiában vetett trákok – ottani nevükön frigeek – egy csoportja, a folyamáközi kultúrákkal (*sumer*, *elamita* stb.) egyidős, ekkor azonban már eléggé kevert népességű *Urartu* (v.ö. Ararát) területére vonulva az ottani lakossággal összeolvadva vált a mai örmény nép elődjévé. Közbevetőleg: nem mindennapi érdekességű bizonyítéka ennek a vándorlásnak-

elvándorlásnak az, hogy *Decebal* „dák” királyságában a trák-iráni összeolvadásból született „dák”, és túlnyomó részt és általánosan beszélt kelta mellett egy, az örményről föltűnő hasonlóságot mutató, ámbár rokonsági fok tekintetében eddig még pontosan meg nem határozott nyelvet is beszéltek. S kis időre még mindig a korai történelem egy meghatározó mozzanatánál maradvá: föltehetően az ókori, közel-keleti kolóniák létének köszönhető az is, hogy *Világosító Szent Gergely* térítő tevékenysége során – bár őt a legtöbb forrás *parthus* származásúként említi – a történelem folyamán első ízben az örmény királyság területén vált államvallássá a kereszténység, mely az i.sz. 301-től datálható. Ennek a ténynek alighanem igen nagy szerepe volt abban, hogy a kereszténység államvallásként való fölvétele után alig száz évvel, az ötödik század folyamán *Mastoc* – egyes forrásokban *Meszrop* – szerzetes megalkotta az örmény ábécét, illetve írásbeliséget.

E nép fiait már a honfoglaló magyarsághoz csatlakozott különféle néptörödékek és népcsoportok között megtaláljuk: a tizenkettedik századtól jelentős lélekszámú magyarországi – *Esztergom*, *Székesfehérvár* stb. – kolóniákról tudósítanak az oklevelek. Legnagyobb tömegű letelepedésük azonban 1672-től számítható, amikor részben Lengyelországból, *Hmelnycikij atamán* pusztító hadjáratai és az erőszakos katolizáció elől menekülve, részben Moldvából, ugyancsak az erőszakos térítés, valamint a krími tatárok betöréseinek hatására, az akkori vélemény viszonyok között nemzetiség-számba menő örmény csoportok jelentek meg és telepedtek le Erdélyben. E két irányból történt bevándorlás magyarázza a hazai örménység egy részének németes – *Szongott*, *Hermann* stb. –, más részének román eredetű – *Dajbukát*, *Kaldebó*, *Moldován*, *Patrubány*, *Issekutz* stb. – családnéveit. *Abafi Mihály fejedelem* – ki maga is erősen szorgalmazta bejövételüket – a kínakozó bulgáriai minta alapján közösségeiknek autonómiáját biztosítva – *Ebesfalván* (a későbbi *Erzsébetvárosban*) és a *Szamos* mentén, az örmény alapítású *Armeniopolis-ban*, a későbbi *Szamosújvár-on* telepítette le őket. E szintiszta örmény települések mellett azonban kisebb-nagyobb csoportjaik egész Erdély területén széttrajzottak, és megtelepedtek, úgy a nagyvárosokban – *Beszterce*, *Kolozsvár*, *Nagyvárad* –, mint a Székely székekben mindenütt, legnagyobb számban azonban *Csíkban* és *Gyergyóban*. A magyarsághoz való asszimilálódásuk két jelentős mozzanata közül az egyik a *Zilífárian Minász*, lenbergi örmény püspök, és a *Részekben*, munkálkodó missziós pap, *Verzár Oxendiusz* egyházszerző munkája nyomán az 1686-ban bekövetkezett katolizáció – a Vatikán, pontosabban a pápa egyházfőiségét elismerő örmény katolikus egyház létrejötte –, a másik az 1771-ben született, a magyarországi örményeket teljes jogú állampolgárokként honosító törvény. Ekkortól figyelhetjük meg a magyar örmény családnevek nagyszámú gyarapodását. Ezek egy része – *Bányai*, *Simai*, *Csiky* – helynévből képzett, más részük az eredeti örmény családnevek fordítása – ilyen például a *Jakabffy*, (*Hagopjan*), *Macskássy* (cicisjan) –, ismét másrészt a család eredeti foglalkozására utal: *Pattanyús*, *Tarisznyás*, *Timár*, *Kádár* stb.

Az emancipációs törvény igencsak jól tükrözi a hazai örménységnek a török kiűzése utáni gazdasági föllendülésben játszott jelentős szerepét. Ezidőtől indul el az a széttrajzás – elsősül a *Partiumban*, a *Bánátban*, a *Bácskában*, *Békés* és *Csongrád* vidékein –, mely a 19–20 század fordulóján tetőzik, s melynek eredményeképpen kialakul nagyvárosaink örmény polgári rétege. Ezt a réteget dúsítják, gazdagítják azok a Magyarországra menekülők, akik az 1896–1915 közötti években módszeres és következetes kegyetlenséggel kivitelezett *armenocidium*, a mintegy másfél-kétmilliónyi örmény életét kioltó – az akkori nemzet kétharmadát elemészto –, az örmények „Auswitzába”, a szíriai *Deir Zor* haláltáborába torkolló népirtás elől az *Abdul Hamid*-féle ottomán birodalom, majd a *Nagy-Turkesztánról* ábrándozó *Enver és Talaat* által „fémjelzett” ifjútörök állam területéről érkeztek.

Ebből a betelepülésből származnak a máig élő (keleti) örmény családnevek: *Bedroszján*, *Vartapetjan*, *Hovhannesian*, *Merdjimekian*, *Verzár*, *Buslik* stb. Erre az időszakra – a századforduló előttire és utánira – esett a hazai örménység életének legvirágzóbb szakasza. *Szamosújváron* örmény nyelvű alap- és középfokú (liceumi) oktatás folyt, örménykatolikus papi szeminárium működött, így azután megesett, hogy a katolikusos anyanyelvükön köszöntötte az *Ecsmiadzín*-ba látogató magyar kulturális és egyéb delegációkat. Föllandult az örmény nyelvű és tárgyú könyv- és folyóirat kiadás.

Néhány név ebből a korszakból: *Petelei* az irodalmi élet ismert és elismert alakja és *Afganisztán Vártán* (magyarosított nevén Törös Tivadar, saját korában jónevű újságíró) *Urmin-Magyar Kalendáriom-ot* szerkeszt; *Gopcsa László*, a treforti művelődéspolitikai elképzelések egyik kivitelezője ekkortájt írja az „Örmény levelek”-et, amelyben a budapesti örménység életéről számol be a nyugati örmény diaszpórának; *Csellingerian Jakab Zichy* gróf, „öskutató”, kaukázusi expedíciójának megszervezésén munkálkodik – egyszóval mindenütt a kiegyezés és a századforduló utáni pár évtizedes föllendülés élvonalában láthatjuk a hazai örménység legjelesebb képviselőit. Ezidőtől olvasható a *Szamosújváron* megjelenő *Szongott (Szundukjan) Kristóf*, majd az európai hírű és rangú ciganológus, *Hermann (Eremanian) Antal* által szerkesztett magyar-örmény havi szemle, az „Armenia”, amelynek állandó szerzője *Czetz*, az 1948/49-es szabadságharc legifjabb tábornoka (ekkoriban, emigrációban, az argentinai katonai akadémiát szervezi). A lap 1904-es számai egyikében *Ady* jóbarátja, *Bányai Elemér* – a népszerű *Zuboly* – fölhívást tesz közé az egy magyar armenológiai bibliográfia elkészítésére (s ami csak jókora késéssel, 1986-ra láthat napvilágot *Korbuly Domonkos* és *Simon J. Zaven* összeállításában). Mindezekből a tényekből következtethetünk a magát már az 1948/49-es forradalom és szabadságharc óta – amelynek csatáiban önálló csapatot szervezve vettek részt – magyar-örménynek nevező népcsoport hallatlanul gazdag és színes életére.

A prosperitás 1918-ban *Jászi Oszkár* nemzetiségi politikájának gyakorlatában éri el csúcspontját. Ekkor jelenik meg Budapesten, *Rsduni Hraant Szerkis* szerkesztésében a *Nor Tar* (Új évszázad) című örmény nyelvű folyóirat. S jóllehet, ezt a virágzást a trianoni döntés derékban törte ketté – az örmény intézményrendszerrel bíró települések és szellemi-kulturális központok Románia területére kerültek –, századunk harmincas-negyvenes éveire ismét a föllendülés jellemző.

Élénk örmény közösségi és kulturális élet folyik: 1921-ben az addig két önálló szervezet – a keleti, azaz, az örményirtás elől menekült örmények *Mászisz* (Ararát) és *Simai Gergely* és *Gopcsa László* által létrehozott *Magyar-Örmény Egyesület* fúziójából jön létre a *Magyarországi Örmények Egyesülete*, s föltehetően ennek következtében szaporodnak a kiadványok is. Ezek közül mindenképp meg kell említenem *Hovhannessian Eghia* 1921-es kiadású – alighanem máig unikumnak számító – magyar-örmény tankönyvét és szótárát, valamint *Korbuly Domonkos* „Az örmény kérdés a magyar köztudatban” című munkáját, amely részben a magyarországi örmények történetét, részben a törökországi örményirtás tényeit dolgozta föl, s ami miatt – nem feledhető, hogy a numerus clausus időszak volt ekkor – pörbefogták, és csak háborús sebesülésének köszönhetően kerülhetett el a börtönbüntetést.

Tehát: látszik, valóban látszik a Gellérthegyről az Ararát. Legalábbis annak, aki látni is akarja. En mindenképp szeretném. Vagyis: szeretném, hogy időszerűségét veszítse az a rövidke párbeszéd, amit egy Budapesten élő magyar-örmény irodalomtörténésszel folytattam, s ami így hangzott: „Szerinted hány magyar tudja, hogy az aradi tizenhárom közül kettő, *Lázár György* és *Kiss Ernő* tábornok örmény volt?” S a válasz lehangelő: „Ezerből egy. És az is örmény.”

Emberevés és „Istenevés” a primitív társadalmakban

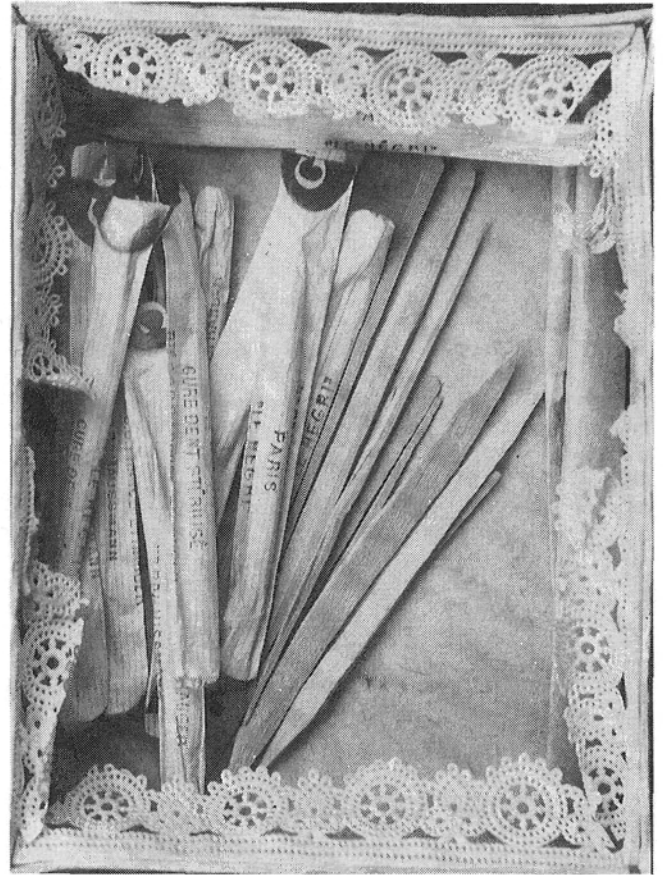
Az emberevés „rút és gonosz” szokásairól első híradásunk Hérodotosztól származik. Történeti munkájának negyedik könyvében *Skythia* leírása során közli, hogy a földművelő skytháktól északra „már nagy messziségre pusztaság a föld. A pusztá után az *androphagusok* (emberevők) laknak, egy különleges és semmiképp sem skytha nép... Az androphagusoknak az összes népek között a legvadabb szokásaik vannak, sem jogot, sem törvényt nem ismernek. Nomád nép, a skythákhoz hasonló ruhákban járnak, de a saját nyelvükön beszélnek, s ennek a vidéknek a lakói között csak ők esznek emberhúst.”.

Adataink Amerika felfedezésével és az európai látóhatár kiszélesedésével megszorodtak. A híradások sorát Kolumbus indítja meg, aki az emberevés szokásával a Kis Antillák szigetein élő karaib indiánoknál találkozott. Közlése olyan visszhangot keltett Európában, hogy a XVI. század elejétől az emberevőket a karaib név eltorzításával „kannibáloknak” nevezik. A Kolumbust követő századok népismereti irodalmában alig találkozunk Európán kívül élő néppel, mely – a szerző szerint – ne ismerné az emberevés, fejedászat vagy emberáldozat „vad”, „irtózatoss” szokását. Ha ezek a munkák természetszerűleg a korabeli európai moralitás talaján állva ítéleznek is, ha adataik sokszor hallomásosan s csak ritkán személyes tapasztalaton alapulnak, ha a leírások és az ezeket illusztráló, hátborzongatóan naturalista metszetek részben a konkviztádorok kegyetlenkedéseit, az európai gyarmatosítás tetteit igyekeznek is igazolni, annyit megtudunk belőlük, hogy a fejlődés alacsonyabb fokain álló társadalmaknál a kannibalizmusnak valamilyen formája éppenséggel nem tartozott a rendkívüli jelenségek közé.

A fejlettebb, már a civilizáció küszöbén álló, prefeudális, politheisztikus vallású társadalmak rituális kannibalizmusánál az emberhúshoz kapcsolódó mágikus erő képzelete már halványabban jelentkezik. Itt inkább az az elgondolás lép előtérbe, hogy az emberevő isteneknek feláldozott ember húsának elfogyasztásával a kultusz hívei résztvesznek az *Isten lakomájában*; ez utóbbinak a lélek, a hívőknek pedig a test jut. Ezen a fokon azonban már olyan képzetekkel, ill. rítusokkal is találkozunk, melyek a tételek vallások felé mutatnak, s melyekben az *istennel való egyesülést az isten húsává és vérévé* átváltoztatott növényi élelem elfogyasztása idézi elő.

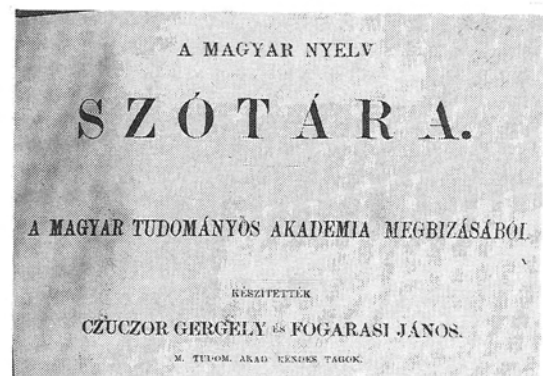
C.F. Martius a múlt század közepén hosszabb időt töltött a braziliai *Iapurá* mentén élő miranha törzsnél, s alkalmá volt az emberevés gyakorlatát megfigyelni. Amikor a főnököt az emberevés indokáról faggatta, az így válaszolt: „Ti fehérek, sem a krokodilt, sem a majmot nem eszitek meg, bár mindkettőnek a húsa jó ízű. Mindez csak megszokásból van. Ha ellenséget meggyötöm, okosabb húsát megenni, mint hagyni, hogy megrohadjon. A legrosszabb ugyanis nem a megevése maga, hanem a halál; és ha már megölted, közömbös, hogy az *umáúák* (egy szomszédos törzs) megesznek-e vagy sem. Nem ismerem azonban egyetlen vadat sem, mely jobban ízlene az ember húsánál, bár a fehérek húsa túlságosan savanykás”.

Idézeteinket Bodrogi Tibornak a Világosság 1961.2. évfolyam 7. számában megjelent tanulmányából vettük.

FOGPISZKÁLÓ, (fog-piszkáló) ősz. fn. Hegyes, vékony tüforma eszköz tollból, fából stb. melylyel a fogak közt maradt étel részecskéit kipiszkáljuk.

FOGVÁJÓTOK, (fog-vájó-tok) ősz. fn. Tokocskák, melyben a fogvájót tartani szokás.

PEST.
EMICH GUSZTÁV MAGYAR AKADEMIAI NYOMDÁSZNÁL
1864.

Jogtörténeti adalékok az 1782-ben Hont vármegyében kivégzett cigányok bűnperéhez

A történettudomány *Antropophages Zungari Comitatus Hontesis* (Hont vármegyei emberevő cigányok) néven tartja számon az 1782. augusztus 10-én hozott 42 halálos ítélet nyomán augusztus 22-én *Báton*, 24-én *Kemencén* és 26-án *Csábon* kivégzett cigányok történetét.

A cigányokat kezdetben betöréssel, később négy eltűnt személy *meggyilkolásával* és *megevéásával* vádolták.

A hazai és európai írott források az áldozatok számát illetően egymástól eltérő adatokat közölnek: *Puskás Péter* szerint a 42 halálos ítéletből összesen 40-et hajtottak végre, s 200–220 volt a megkínzottak száma. *Clébert* szerint 45 embert végeztek ki. *Rostás-Farkas György* és *Karsai Ervin*, valamint *Soós István* egyaránt 41 végrehajtott halálos ítéletről, ezt megelőzően 173 cigány vallatásáról számol be. A Magyar Tudományos Akadémia *Vissi Zsuzsa* által összeállított kronológiában 42 halálos áldozat említése szerepel. A legtöbb kivégzést (összesen 220-at) *Brcovici* említi, míg *Ian Hancock* szerint csupán a kihallgatottak száma közelítette meg a 200-at.

A tömeges vallatásra és a kivégzésekre II. József uralkodásának harmadik esztendejében került sor, olyan időszakban, amikor a császár birodalmi modernizációs törekvései nemritkán kerültek ellentétbe a helyi hatalmat gyakorlók rendi-nemesi törekvéseivel.

II. József uralkodásának tíz esztendeje (1780–90) alatt nem koronáztatta magát királlyá. Az igazságszolgáltatásban azonban az általa kinevezett császári biztosok útján kívánta érvényesíteni a maga uralkodói akaratát.

Mindez gyakran idézett elő olyan helyzetet, melyben a hatalmi központok: megyei döntéshozók és birodalmi igazságszolgáltatási adminisztráció önérdéke fontosabb volt a tényállás alapos felderítésénél is!

„A magyarországi németiség lapja a *Pester Intelligenzblatt* is tudósított a perről. Szerintük az emberevés gyanúja úgy terelődött a befogott éjszakai betörőkre, hogy az újra kínzás alá vetettek egyike – az ütlegetések és a szörnyű kínzások következtében – az ismételt feltett kérdésre, hogy hová tették a meggyilkolt emberek tetemét, kinyjában azt kiáltotta: „Hát megettük...”, nincs a több mint hatszáz oldalas perirat egyetlen lapján sem olyan személynek a neve, aki tanuként állhatott volna a nemes vármegye elé azzal, hogy igen, én láttam valamit.”

A kínvallatás – tortúra – már Mária Terézia uralkodása idején is tiltott bizonyítási eszköznek számított a birodalom területén, ám ezt a tilalmat a megyei hatóságokkal szemben csak alig-alig sikerült érvényesíteni. Esetünkben az eljáró bíróság, a *szedria*, csekély mértékben sem kísérelt meg könyörületes maradni a gyanúsítottakkal, később az elítéltekkel szemben.

A szlovák nyelven felvett – majd latinra fordított – kihallgatási jegyzőkönyvek tanúsága szerint „tótul beszélő” cigányokat vádoltak. A nyomozás során a gyanúsítottak között olyan is akadt, aki csak ötven botütés után vallotta be azt, amivel vádolták.

Az úgynevezett főbenjáró büntetések esetében a halálbüntetés végrehajtási módjai lehetnek egyszerűek (*simpliciter*): fejevétel, vagy akasztás. Nemesekre kiszabott halálbüntetést csak pallossal lehetett végrehajtani, míg a nem nemesekre kiróttat akasztással, s különböző minősített (*qualificatae*) halálbüntetésekkel hajtották végre.

(Esetünkben: keréketöréssel és felnégyeléssel.)

A Hont vármegyei kivégzések során mindhárom alkalommal alkalmazták a keréketöréses minősített büntetést, sőt annak is a súlyosabbik fokozatát. Az ítélet külön rendelkezett

a terheltek alulról való kerékbe töréséről. Akit fejből törtek kerékbe, annak büntetése – azonnali halál beállta miatt – csupán a jelenlévők számára okozott, a látványból fakadó kínokat. Akit lábfejenél kezdtek kerékbe tömi, tízcentiméterenként haladva testén felfelé, annak a kínok kínját kellett elszenvednie.

Az emberevéssel vádolt cigányok ügyében a tömeges halálos ítéletek meghozatala és végrehajtása között súlyos eljárásjogi hibát vétett gróf *Erdődy József* főispán, akinek törvényes kötelessége lett volna az ítéletet a Pozsonyban székelő Magyar Királyi Helytartótanács mellett a *Magyar Királyi Kancelláriához* is felterjeszteni, jóváhagyás végett.

A Főispán Pozsonyból visszatérve önhatalmúan maga adott engedélyt a kivégzésekre. II. József a történetekről csupán a korabeli német nyelvű újságokból értesült, s nyomban intézkedve vizsgálóbiztos kiküldésével akadályozta meg az esetleges további kivégzéseket.

A főispánt tiszttségéből felmentették. Erdődy helyére *Kele Józsefet*, a *Magyar Erdélyi Kancellária* tanácsosát nevezték ki. A bűnper iratai tájékoztatnak a korabeli halálbüntetéssel kapcsolatban vallott nézetekről is. Az eljáró törvényszék – időben el nem juttatott – felterjesztésében így érvelt:

„Valamennyi közül egyedül *Mihó András darázi cigány ...bot alatt való vallatás alatt is tagadta ... Mihó András ellen való szigorúbb kín-vallatásra alázattal engedélyt kérünk, kiváltképp a jelen időbeli körülmények között, mikor a kínvallatás el lévén tiltva, az attól való félelem megszüntével a gonosztevők fölszaporodnak, és vélt biztonságukban vakmerőbbek, mivel az emberek ezen söpredéke között az a hír, hogy többé bármilyen nagy gonosztevőt sem fognak halállal büntetni.*

Egyébként kegyes királyi szándék és a cigányok rendbeszedésére üdvös helyt. tanácsi rendeletek léteznek. Végrehajtottuk azokat az adófizetők sok költségével, és sok fáradsággal folytatjuk, hogy azonban ezek javításának kevés sikere van, mutatja ez a banda, a mely ...a gyermekeket is ...rablásból és emberhússal táplálja...

Magas Királyi helytartótanács! Mivel ettől a veszedelmes söpredéktől a német és más műveltebb országok valamennyien mentek, nem látjuk át mi akadályozza azt, hogy az ebből az országból is kiűzessék és visszatérése halálbüntetés alatt megtiltassék?...

A magyar vármegyék ezt megelőzően is sorozatosan tiltakoztak az ellen a gyakorlat ellen, hogy a halálra ítéltnek az uralkodó kegyelmet adjon. II. József halála után újszerű büntetőjog elveit figyelmen kívül hagyták, a legsúlyosabb bűncselekményekre ismét alkalmazták a halálbüntetést, megtiltva azonban az ítélet végrehajtásakor a minősített kínzásokat. (A valóságban a XVIII. század végén, de még a XIX. század elején is évtizedeken át megmaradt a helyi bíróságok gyakorlatában a jobbkeéz levágásával egybekötött, vagy a kerékbe törés útján végrehajtott halálbüntetés.)

Hiba lenne azonban II. Józsefnek a bűnperben tanúsított magatartását pusztán egy felvilágosult humanista uralkodó erkölcsi felháborodásával magyaráznunk: a bűnper követően a császár 1783. október 9-én kelt pátensében botozást rendelt el mindazoknak a cigányoknak a terhére, akiket cigány beszéden kapnak (*dr. Mezey - dr. Tauber*). Az uralkodó intézkedéseinek hatására Magyarországon a cigány népesség 1780-as 43609-es lélekszáma – a népszámlálási adatok szerint – 30241-re csökkent három év alatt (Crowe). Döntéseinek hátterében meghatározó erejű volt az alattvalók gyors, kényszeresen erőszakolt homogenizálásának szándéka.

dr. Noszkai Gábor

Michael Stewart

A magyarországi cigányok halotti szokásai

Michael Stewart tanulmánya eredetileg a „Terrain” című francia antropológiai folyóirat 20. számában (1993/március) jelent meg. Innen a magyar olvasó számára túl iskolásnak tűnő magyarázatok. Megtévészto lehet a cím is. A tanulmány egyetlen magyarországi oláh cigány közösségben szerzett tapasztalatok alapján készült.

— első rész —

Gyakran kérdeznak a cigányok vallásos hitéről. Keresztények-e? Hisznek-e a halál utáni életben? Tulajdonítanak-e nekik a környezetükben élő nem-cigányok az egzotikus eredethez kapcsolódó különleges, természetfölötti hatalmat? Naiv beszélgetőpartnereim ilyenkor ugyanabba a csapdába esnek, mint a cigányokat mint idegen elemeket „asszimilálni” óhajtó szociális intézmények. Mindannyian azt képzelik, hogy ami a cigányoknál másképpen van, az – feltételezett különleges hatalmukkal együtt – az integráció hiányából fakad, vagyis abból, hogy nem integrálódtak a mi „modern” és „racionális” társadalmunkba. Holott éppen az integrációjuk, pontosabban annak speciális módja teszi nyilvánvalóvá a különbségeket. Ezért nem sokat érthetünk a cigányok vallásából, ha nem a befogadó társadalomban elfoglalt helyükből indulunk ki.

Egy marginális helyzetű nép identitása

Bár a cigányok távolságot tartanak, mégis az őket körülvevő, velük szemben fölényhelyzetben lévő népességtől függenek. Mivel nincsenek jelentős termelőeszközeik, teljes mértékig ki vannak szolgáltatva az őket körülvevő világnak. „Objektív” megfogalmazással: a magyarországi cigányok proletárok, akik csak a munkaerejüket tudják áruba bocsájtani. A gyárban keresett pénzből tartják el a saját tulajdonú házban lakó családjukat.

Am ha szubjektíven közelítjük meg a kérdést, akkor a fenti megfogalmazás nagyon távol esik a cigányok által megélt szabadságélménytől. Szerintük a lóvásárok, a családi ünnepek és a nagyon intenzív közösségi élet teszi őket cigányokká. Szemben a paraszttal, akik földjük megmunkálásával tartják el elkülönült és patriarchális alapon szerveződő családjukat, a cigányok a mások által felnevelt lovak eladásából csinálnak pénzt, és ez biztosítja számukra az egyenrangú, egymástól nem különböző „testvérek” közösségének autonómiáját. Az a jó cigány, aki a „testvéreinek” él, együtt ünnepel, énekel és iszik velük. A társadalmi életnek ez a reprezentációja a lehető legnagyobb távolságban van az előrelátó és takarékos paraszti moráltól.

Amikor a cigány férfiak magukban vannak otthon, és ez a gyakoribb eset, szüntelenül arról ábrándoznak, hogy ismét együtt lehessenek a „testvérekkel”. Azért hangsúlyozom ennyire a cigány férfiak közötti szolidaritást, mert ők maguk is ezt teszik, hiszen a cigány lét egyik meghatározó eleméről van szó.

Ugyanakkor a (fentebb említett) függőségi helyzet is jelentősen befolyásolja a cigányok társadalmi viszonyait. A cigányok azt állítják, hogy képesek a társadalmi és egyéni létet két elkülönült részre osztani: az egyik a tiszta cigány élet, a másik a parasztkéhoz közel álló gádzsó (nem cigány) lét. Ez

a kettéválasztás kézfogható formát ölt a cigány test kettéosztásában egy felső és egy alsó részre (a határvonal derékmagasságban húzódik), illetve abban, hogy különböző aktusokat és tárgyakat hoznak kapcsolatba az egyik és másik résszel (Sutherland 1975). Valójában ez a manicheus világkép biztosítja közösségük fennmaradását, mert lehetővé teszi, hogy megőrizzék a maguk elkülönült világát és ne vegyenek tudomást arról az alávetettségről, amely a körülöttük élő, hozzájuk képest hatalmi pozícióban lévő népekhez fűzi őket.

Mégis vannak olyan alkalmak, amikor az ebből a kettősségből fakadó belső ellentmondások manifesztálódnak: például amikor a cigány asszonyok a terhesség miatt az öltözködésükben nem tudják érvényesíteni a két testrészt elválasztásának szigorú parancsát, vagy amikor a gyárban megkeresett pénzt aszerint tekintik inkább vagy kevésbé *gádzsonak*, hogy éppen mire használják fel. Tulajdonképpen férfiak és nők egyaránt arra kényszerülnek, hogy relativizálják a cigány magatartási szabályok érvényességét. Egész társadalmi életük ezek köré az ellentmondásos késztetések köré szerveződik: egyik oldalán a közösségben feloldódó, szolidáris testvériség (amelyet többek között a közös italozások alkalmával a többiekkel testvériesen megosztott pénz jelképez), a másikon az egyén és a család iránti elkötelezettség (amely például az otthon komfortosítására fordított pénzben ölt testet). Mindez óhatatlanul viszályokhoz vezet. Ez a kettősség a halál kapcsán is felszínre kerül. A cigányok a cigány és a *gádzsó* erkölcs antagonistikus ellentmondásaként élik meg az időhöz fűződő eltérő viszonyt.

A társadalmi szférát jelölő metaforikus „törzsiség” fogalom olyan életszemléletet implikál, amely csekély jelentőséget tulajdonít az életkor, a nemzedék, a szülő-gyerek kapcsolatok és az egymást követő generációk fogalmának. (1) Ez az életszemlélet szöges ellentétben áll a gádzsók családi életével, amelyet jól elkülönült szakaszok jellemeznek, hiszen a „törzsiség” örök és megváltoztathatatlan.

Amikor egy haláleset kapcsán a családi élet változó és ciklikus jellege durván belegázol a „törzsiség” transzcendens világába, átmenetileg szertefoszlik az az illúzió, hogy lehet cigány „testvéreként” élni az örökkévaló jelenben. A cigány halotti szokások, amelyekről a továbbiakban szó lesz, éppen azokat a feltételeket próbálják visszaállítani, amelyek között újra lehetségesnek tűnik cigány módon élni, s ennek szerves része a gádzsokétól eltérő időszemlélet. (2).

Nincs jó halál

A kelet-európai paraszti kultúrában jó halálról beszélnek, amikor valaki idős korban tavozik az élők sorából, és körülveszik mindazok, akik az ő egész életet át tartó fáradtságos munkájának köszönhetően biztonságos jövő elé néznek (3). Ebből a nézőpontból a halál nem a vég. A cigányoknál is előfordul, hogy valakiről azt mondják: tartalmas életet élt. De ilyenkor egy élő személyt képzelnek el unokáitól és ükunokáitól körülveve. És hiába vesznek részt ezek az unokák a gyászmenetben, a cigányok szemében nincs jó halál. A cigányok szemléletéből hiányzik az életnek mint a halál felé tartó kéréllhetetlen menetelésnek a képzete.

A halált akkor is brutális és váratlan eseményként élik meg, ha súlyos betegség vagy kórházi tartózkodás előzte meg (4). Az általam ismert cigányok értetlenkedve beszélnek azokról a gádzsokról, akik előre biztosítják a sírhelyet a túlélő házastárs számára is, de azokról a gádzs cigányokról is, akik nem tudnak ellenállni a családi kripták divatjának. Örültséggel megkísérteni a halált azzal, hogy felkészülünk rá.

A cigányok számára a halál olyan esemény, amely kívülről sújt le, minden előzmény nélkül; olyan erő, amely minden pillanatban azzal fenyeget, hogy berobban az életükbe és kiragadja szeretteiket az ölelésükből (5). Egy ilyen hatalmas

Schnell-portrét és tájképfestést vállalok

erővel, mint a halál, nem szabad játszani. Magyarországon többször hallottam annak a fiatal cigány férfinak a történetét, aki egy cigány temetési szertartásokról szóló néprajzi filmben eljátszotta a halál szerepét. Néhány hónappal később meghalt, „pedig nem volt semmiféle betegségre utaló tünete.” Vagy senki sem akar olyan lakásba költözni, amely az előző lakó halála miatt ürült meg(6). A szobákat sem szabad fehérre festeni, ha nem akarjuk odavonzani a betegséget vagy a halált. A gyereket sem szabad tükör elé állítani, mert ha megpillantja a tükörképét, könnyen elvesztheti a lelkét (lindra), és meghalhat. A cigányok nem szívesen öltöznek feketebe és nagyon félnek a szellemekkel való találkozástól, amelyek csontváz alakban kóborolnak mindenfelé az éjszakában.

De éppen azért, mert a halál veszedelmes terep, a cigányok, mintha tűzzel játszanának, rituális beszédfordulataikban gyakran idézik fel a halál fenyegetését. Szenvedélyes esküikben – olyan állandósult szókapcsolatokról van szó, amelyekkel arról próbálják meggyőzni a hallgatóságot, hogy igazat mondanak –, leggyakrabban a halál fenyegetését idézik fel. A „Haljak meg!”-től (te merav) kezdve, amihez hozzáértendő, hogy „ha hazudok”, s ami szinte minden olyan esetben elhangzik, amikor vita merül fel, a kidolgozottabb „A fekete gyász egye meg az anyámat”-on át egészen a „Még ma haljon meg a gyerekem”-ig és a szörnyűséges „A rák egye le a húso-mat”-ig. Noha ezek a kifejezések a kellő pillanatban önkéntelenül buknak elő, mégis állandó aggodalomról és a haláltól való félelemtől tanúskodnak(7).

Transzcendencia, halandóság és társadalmi rend

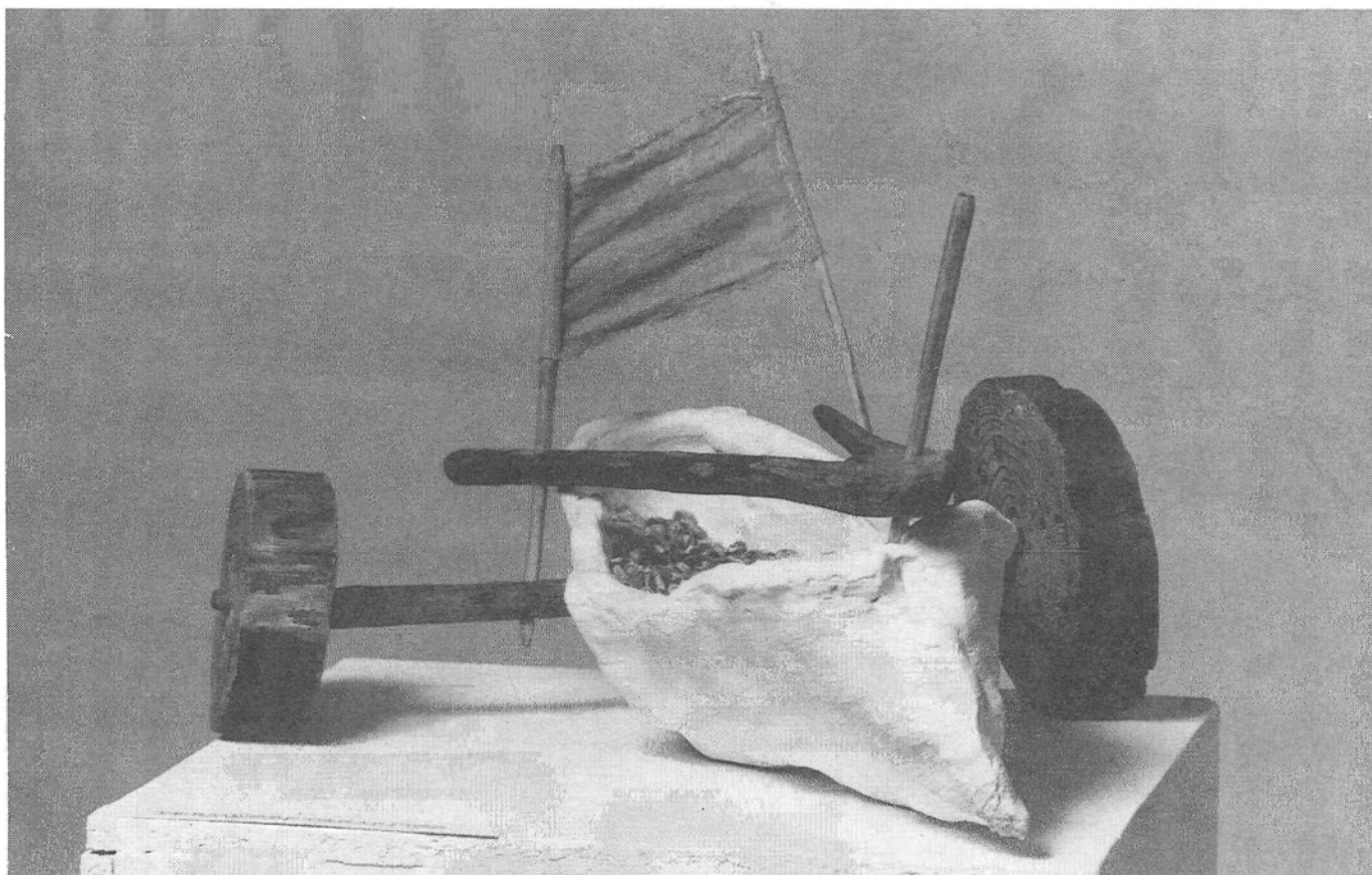
Maurice Bloch és *Jonathan Parry* egy tíz évvel ezelőtt megjelent munkájukban elméleti modellt javasoltak a halotti

szokások kultúrák közötti módosulásának a leírására. Hipotézisük szerint, amit a következőkben egy kicsit leegyszerűsítünk, számos társadalom társítja a halálhoz „a termékenység megújulását... annak a tápláló forrásnak (a megújulását), amelyet kulturális értelemben alapvetőnek tekintenek a társadalmi rend újratermelés szempontjából”. (1982:7) A biológiai termékenység világát a rítusokban többnyire nők testesítik meg és maga a képzet is a női nemhez társul. A halotti szokások a biológiai termékenység fölé emelkedő rendet hoznak létre. Az ilyen típusú rendszerek nagy gondot fordítanak arra, hogy a biológiai valóságot úgy ábrázolják „mint valamit, amittől meg kell szabadulni ahhoz, hogy az eszményi rend helyreálljon” (i.m.:27). Ezek a kidolgozott szimbolikus rítusok a társadalmi rend, a hatalmi struktúra legitimálását célozzák, illetve azt, hogy a fennálló struktúra a rítus erejétől újjászülessen.

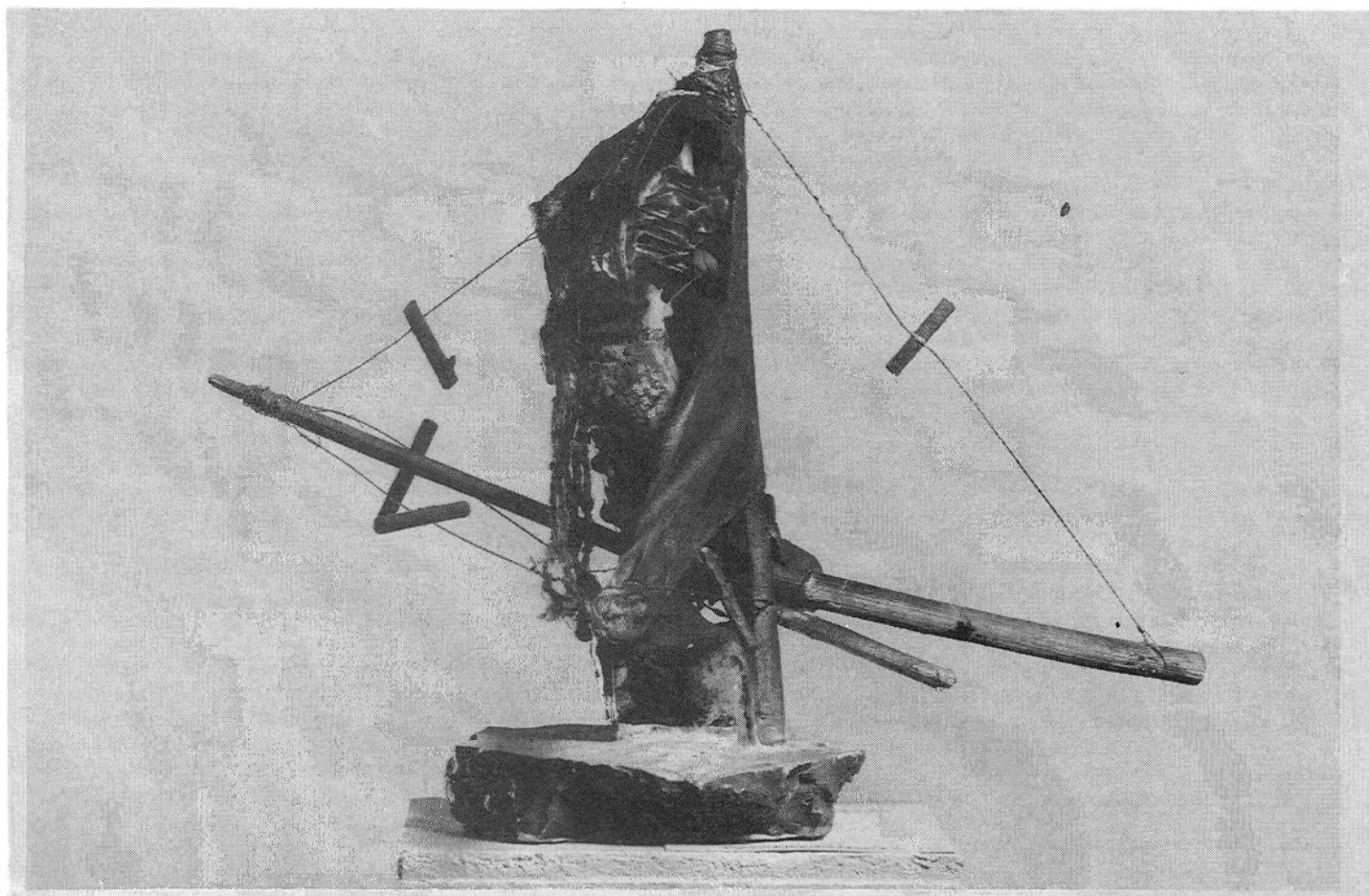
A modell szemszögéből a cigányok különleges esetet képviselnek. A társadalmi rend a „törzsiség” homályos és körvonalazatlan fogalma köré szerveződik. Ráadásul a cigány családok túlnyomó többsége szegény volt, így örökösödési problémák sem merülhettek fel. Ezért a cigányoknak sem tárgyakban megtestesülő lehetőségük, sem indokuk nem volt arra, hogy a múltat a jelen részévé tegyék. Amikor egy gazdag cigány meghal, magától értődik, hogy a megmaradt pénzt sírhely csináltatásra kell fordítani. Az egyén által felhalmozott javak tehát nem eredményeznek sem anyagi jólétet, sem kapcsolódási pontot a társadalmi folytonosság számára, csupán az elhunyt testének biztosítanak örökös nyugvóhelyet(8).

Haláleset a családban

„Gabi meghalt, gyertek haza!” Egy vasárnap este ezt, az

Terménybetakarítás

Maradok tisztelettel

egyik családtag haláláról tudósító rövid táviratot kézbesítettek több családhoz a telepen, ahol akkor a családommal laktam. Több cigányt bosszantott a távirat elbizakodott hangja (Gabi házát nem tekintették a magukénak), és hogy hiányoztak belőle a temetéssel kapcsolatos információk. Mások, akiknek rendszeresebb kapcsolatuk volt az elhunyttal, mindezt nem vették annyira zokon, és néhány perccel a hír érkezése után egy csapat ünnepi ruhába öltözött férfi jelent meg a lakásomon. Mivel gyakran tettem nekik sofőri szolgáltatásokat, kértek, hogy vigyem el őket a virrasztásra, ahol a családjukat „segítik” majd. Amíg nálam voltak, mindvégig mérhetetlen aggodalom áradt belőlük szegény elárvult (corro) „testvéreik” iránt. Személyesen nem ismertem Gabit, noha az úton elmagyarázták nekem, hogy többször kellett találkoznom vele, mert ott volt „mindenütt, minden keresztelőn, minden lakodalomban, minden ünnepen”. „Finom és jó” (laso) ember volt. Nem „nagyképűsködött”, de volt tekintélye, és főként „mindig tréfálkozott” (sa kerdas pheras) – tréfás ember volt. Nagyon gazdag is volt – „életében egyetlen napot sem dolgozott (butji kerel)”, vagyis sosem dolgozott gyárban szocialista bér munkásként. A temetése jelentős társadalmi esemény lesz.

Amikor megérkeztünk a siratásra, mintegy negyven férfit találtunk ott. Általában, ha a cigányok összegyűlnek, a férfiak mind együtt ülnek, tekintet nélkül az életkori különbségekre. Most azonban az egyes korcsoportok elkülönültek egymástól. Az elhunyt nemzedékéhez tartozó férfiak a fiaikkal a középső szobában foglaltak helyet. A fiatalabb házasságú férfiak az első szobában, közel az ajtóhoz, a kamaszok pedig a legbelső szobában. A siratás túlnyomó részében egyetlen nőt sem lehetett látni, az elhunyt felesége és lányai, csakúgy mint a

többi nő, átmentek a szomszédokhoz.

Magát a házat Gabi halálát követően átrendezték. A szobákat kiürítették – csak a székeket hagyták benn –, a falakat lemosták. A hátsó szobában lévő tükröt fehér lepedővel takarták le, a szőnyegek helyére szalmát terítettek szét. A szoba egyik sarkában, közel az ablakhoz, három gyertya égett. A ház belseje felé fordulva ültünk. Barátaim figyelmeztettek, hogy ne üljek szembe az ajtóval és ne nézzek oda, mert különben betoppanhat a halál. A középső szobában sörösládák voltak egymásra rakva, és minden belépőnek adtak egy üveggel.

Általában, amikor a cigányok összegyűlnek inni, minden korty előtt mondanak egy tósztot. Most szótlannul ittak. Egy kevés sört a padlóra locsoltak, elnézést kértek az elhunyttól, a többit pedig megitták. Ennivaló nem volt. Éjjel felé a hangulat komorabbá vált. Ez az a pillanat, amikor a legnagyobb az esélye, hogy a halott lelke megjelenik az egybegyűltek körében vagy valahol a közelben, és jelenlétét borzongató, hideg fuvallatként élik át. Pálinkásüvegeket nyitottak ki, és kézről-kézre adták. A pálinkáról úgy tartják, hogy nagyon erős ital, felmelegíti a testet és védelmet nyújt a tisztátlanság ellen (9). A pálinkásüvegek egészen hajnalig körbejártak. Akkor tüzet gyújtottak („hogy a halottnak legyen világosság”), majd a társaság fölbomlott, ami lehetővé tette a közeli hozzátartozóknak, hogy néhány órát pihenjenek.

Tiszteletadás az elhunytak

Mivel azért gyűltünk össze, hogy lerójuk tiszteletünket az elhunytak, mindent úgy csináltunk, ahogy ő maga csinálta

volna. Este sört ittunk, neki is öntöttünk. Aztán órákon át vicceket meséltünk, olyanokat, amelyeneket ő mesélt volna. Később egy-két órán át találókérdések voltak terítéken. Egyes kérdésekre megvoltak a kész válaszok, másoknál vita alakult ki a helyes választ illetően. Az a kérdés, hogy „ki cigány?“, hosszú vitát váltott ki. Minden résztvevő hosszasan fejtegette a maga álláspontját, érveit. (Végül a többség a következő válaszban egyezett meg: „Az, aki nem nézi le a cigányt.”) A hangulat, még ha ez egy kicsit erőltetettnek tűnt is, „derűs” maradt egészen addig, amíg az elhunyt bátyjából egyszer csak kitört a zokogás. Arról a szívrohamról kezdett mesélni, ami elvitte az apját. Azt magyarázta, hogy hogyan próbálta megmenteni. A rokonszenynyilvánítás hangjai hallatszottak a szoba különböző pontjairól biztosítva a fiatalabbert, hogy „Isten a saját akarata szerint cselekszik”, és hogy semmi sem menthette volna meg az apját(10). Majd a beszélgetés lassacskán különös történetekre és találókérdésekre váltott át.

A cigány „testvérek” összejövetelein a hétköznapi beszéd (duma) mindig átadja helyét az „igaz beszédnek” (caci vorba), vagyis a formalizált beszédnek, a népmeséknek és daloknak, amelyeket meg-megszakítanak a köszöntések és az eskük. Az ilyen összejövetelek alkalmával gondosan kerülnek a vitát – a viszály melegágyát – és minden tisztátlan aktust, hogy fenntarthatóak az ideális rendet. Ezért nem szabad átkozódni vagy bárkit megütni(11), és ha valakinek ki kell mennie elvégezni a dolgát, azt úgy kell tennie, hogy ne derüljön ki, miért hagyta el a szobát, s amikor visszajön, különlegesen cirkalmas köszöntéssel illik csatlakoznia a társasághoz. A virrasztás éjszakáján mindenki csendben ment ki és csendben jött vissza. Amikor az egyik férfi kiment vizelni, azt szótlanul tette és visszajövet sem mondott köszöntést senkinek. Így érzékeltették, hogy most, amikor mindenki részese a halál tisztátlanságának, nem lennének az alkalomhoz illőek a tisztító szándékú gesztusok. De a köszöntések teljes hiányának szinte fiziológiai hatása is volt. Azáltal, hogy a „testvérek” észrevétlenül mentek ki és jöttek be, a jelenlévők nem érzékelték a teret és az idő(12).

Megválás a testtől

Néhány nappal később még nagyobb létszámú cigány csapattal mentem vissza a temetésre. Előre jelezték nekem, hogy nagyon hosszú nap lesz. „Ha nyolcra hirdetik meg a temetést, akkor arra csak délben kerül sor” – mondta nekem egy idős asszony. Ebben a városban a cigányok annyit dalolnak, hogy nem válnak meg csak úgy a testtől.

A délelőtt a templomi misével kezdődött, amelyet a család rendelt meg és fizetett ki. Voltak cigányok, akik ki-bejárártak, de a többség kívül maradt és pálinkát (ratija) iszogatót. Bent a templomban a cigányok közül senki sem kapcsolódott be az éneklésbe, és a szertartás végén nem volt áldozás. A cigányok felfogása szerint a kórust és a papot azért fizetik, hogy tegyék a dolgukat, és nekik csak az a feladatuk, hogy ellenőrizzék: minden rendben megy-e.

Magát a temetést koradélutánra tűzték ki, így hat óra maradt arra, hogy mindenki együtt virrasszon a háznál. De sokan nem voltak hajlandók elmenni az elhunyt „tisztátlan” házába. A halott családja viszont azon volt, hogy minél többen „támogassák” őket fájdalmukban. A távolabbi rokonok azon a véleményen voltak, hogy a halottvirrasztás a közeli családtagok feladata. A halott iránti „tiszteletből” eljöttek a temetésre, de nem azért, hogy a családdal együtt résztvegyenek az utolsó virrasztásban.

Végül azért a templomnál összegyűltek mind, elmentek Gabiékhoz, letelepedtek a szobákba, halkan beszélgettek és komótosan iszogattak. Valamikor a délelőtt folyamán kocsnyát és füstölt sonkát hoztak át a szomszéd házból, s a

szoba közepére rakták. Szóltak, hogy menjek és egyek belőle, s egyszer csak nyolcvan férfi között találtam magam, akik mind bátorítón néztek felém: „Egyél. Misi! Egyél!” „Ne szégyeld magad! Edd meg az egészet! Tömd meg a bendődet!” (Na lzes tu! Xa nyugodtan! Caljos tu!) Mondják, hogy amit az „idegen” eszik meg, az a halotté lesz. S valóban, egyetlen cigány sem nyúlt az ételhez.

Dél körül a társaság formátlan menetté állt össze. Amikor az első cigányok odaértek a temetőhöz, az elől haladó családtagokon páni félelem lett úrrá, ami átragadt a mögöttük levőkre is. Az embernek az volt a benyomása, hogy a közeli családtagok nem akarnak belépni a ravatalozóba, amit a cigányok „boncház”-nak neveznek. Az elhunyt felesége és lányai, akik szinte végigzokogták az egész utat, éles kiáltásba kezdtek, és az ajtóhoz ugrottak, amely mögött a nyitott koporsó állt. Ha érzékelné akarjuk, hogy milyen hatást váltott ki a jelenlévők közül ez a kiáltás, magunk elé kell képzelnünk a délelőtt nyugodt, békés, meditatív hangulatát, amelyet még suttogás vagy halk beszéd is alig-alig zavart meg, s amelyet most izzé-porrá zúztak a rettenetes, rémült és rémisztő kiáltások.

Az özvegy egyszer csak lecsendesült. A fogával kinyitott egy üveget, majd egy másikat is, egy kis sört locsolt a koporsóra és az egyik üveget a holttest mellé helyezte. Letépte magáról a fekete kendőt, amelyet addig viselt, láthatóvá téve zilált, fésületlen haját. Aztán a férjéhez fordulva megrendítő hangon előbb kiabálni majd énekelni kezdett: „Miért hagyta el engem? Nem jössz haza velem? Gyere, igyál újra velem!” Könnyek csorogtak végig az arcán. Egy férfi lépett be és cigarettát helyezett a holttest mellé. Egy másik odaszólt neki: „Jól van. Adjál neki cigarettát, hadd vigye magával.” Többen felkiáltottak: „Jaj, Istenem!” (Ahaj Devla!). Valaki pénzdarabokat dobott a koporsóba.

A hosszú búcsú

Az özvegy csaknem egy teljes órán át ott maradt panaszos fájdalommal a férje mellett. A közeli hozzátartozók támogatják. A fájdalom időnként úgy felerősödött benne, hogy sörrel „öntözte” a testet(13). Ez alatt az idő alatt Gabi minden közeli rokona legalább egyszer odament a koporsóhoz. Mondják, minden bensőséges barátnak oda kell mennie, hogy búcsút vegyen tőle, márcsak azért is, hogy a mulonak (a halott szelleme) ne kelljen visszajönnie emiatt. Más cigányok, akik nem álltak ilyen közeli rokonságban Gabival, mérgesen patantak fel, amikor javasoltam nekik, hogy ők is menjenek oda. A sírkörül üldögéltek, ittak, és a saját ügyeikről társalogtak.

Azok közül, akik bementek a ravatalozóba, sokan észrevettkék, hogy a testet „rossz irányban”, fejfelé az ajtó felé helyezték el. De senki semmit nem tett annak érdekében, hogy jó irányba fordítsák. Aztán a halott egyik fia egyszer csak kivonszolta az anyját, majd őt muzsikos sorakozott fel a ravatalozó bejáratánál. Megfizették őket, hogy eljőjenek a szomszéd városból. Romungrók voltak, ismert zenészek, valahai kávéházi muzsikosok leszármozottai, akik még nem is olyan régen a vidéki és városi magyaroknak muzsikáltak. Abban az egy órában, ami a pap érkezéséig hátravolt, a család férfitagjai, sőt a távolabbi rokonságba tartozó cigányok is énekeltek a muzikusok kíséretével. Itt is, akárcsak más temetéseken, a cigányok ragaszkodtak a vidám nótákhoz. (Vidámat, mondták, amikor a muzikusok szomorú nótát akartak játszani.) Az énekesek a pénzt a hegedű húrja alá csúsztatva fizettek a zenészeknek.(14) Kévéssel két óra előtt magyarok kezdtek gyülekezni a temetőnek a cigányok csoportjától távol eső sarkában. Majd megérkezett a pap a segédeivel és a (kizárólag gadzso asszonyokból álló) kórossal, amely hagyományos egyházi éneket adott elő.

A pap utolsó mozdulataival egyidőben a sírásók rárakták a koporsóra a fedelét és beszögezték. Ez minden cigány temetésén a felerősödő fájdalom pillanata, a családhoz tartozó asszonyok kiszámíthatatlanul szenvedélyes reakcióival. Az első szög beverésének a zajára szívszaggató kiáltás hangzott fel, és az egyik lány odaugrott a sírásókhoz, mintha le akarná őket állítani. Fivérei és nővérei ájultan vonszolták el onnan. Közben a többi családtag szipogott és sóhajtozott.

Valamennyi cigány temetésén, amelyen módomban volt résztvenni, legalább egy közeli rokon elájult, mintha, amennyire ez lehetséges, közel szerettek volna kerülni a halál állapothoz. Az ájulás mindig fölerősíti az általános pánikot. Mindenki, férfiak és nők vegyesen, vízárt kiabál, majd addig locsolgatják az öntudatlan állapotba került nőt, amíg magához nem tér.

A végső utazás

Aztán újra lecsendesült a tömeg, a pap elmondta az utolsó előtti áldást. A fiúgyerekek és a fivérek a pap kíséretében fölemelték a halottat, hogy elvigyék a sírig vezető „utolsó útjára”. A zenészek nehezen találtak maguknak helyet a cigányok menetében, több férfi hangosan szentségelt, szemrehányást téve nekik, hogy nem teljesítik kötelességüket, hiszen a koporsó mellett haladva folytatniuk kellene a muzsikálást(15).

Amikor a pap a sírnál végzett a szertartással, hátrahúzódtott, és a sírásók elkezdték a gödörbe lapátolni a földet.

Amikor a föld kezdte elborítani a koporsót, a cigányok kérték a sírásókat, hogy: „Ne siessenek! Ráérnek, lassabban!” Hiába. Amikor a sírásók befejezték a munkát, a legkisebb fiú odaugrott a sírhoz és húsz liter bort locsolt a földre. Majd egy másik rokon lépett a sírhoz és így kiáltott a családtagokhoz: „Hat hétig nem daloltok, hat hétig nem táncoltok, hat hétig nem isztok, hat hétig nem borotválkoztok.” Aztán felkapott egy másik boros demizsont és a lába körül meglocsolta a földet. A többiek elképedésére, a legkisebb fiú megragadta „testvérei” karját és „még egyszer utoljára” elénekelték apjuk kedvenc dalát. Ott álltak a sírnál égnek emelt karral, öklöbe szorított kézzel, rázták az öklüket és a kétségbeesés jeleként széttárták karjukat.

Legalább száz koszorú borította el a sírt, mindegyiket egy-egy család hozta. A fiúk által intonált dal jeladás volt az általános elvonulásra, és sok cigány nem is leplezte, hogy mennyire sokkolja a többiek tüntető távozása. Am a család számára a temetés még nem ért véget. Az idősebbik fiú a tömeg felé indult és kérte a cigányokat, hogy jöjjenek el, ha már hozzájuk nem, legalább a kocsmába, hogy ezekben a nehéz pillanatokban, amikor oly nagy szükségük lenne rá, támogatassák őket. Azok a cigányok, akikkel én voltam, és akiknek csak távoli kapcsolata volt a családdal, addigra már el is hagyták a temetőt és türelmetlenül várták, hogy hazavigyem őket.

Havas Gábor fordítása

(Jegyzetek a következő számban.)

Györgydeák produkció-hajó

SZEMBEMÁSZÓ FILMEK

Federico Fellinire emlékeznek Jancsó Miklós és Bikácsy Gergely

Bikácsy Gergely: Fellini talán az egyetlen és az utolsó rendező, akit mindenki szeretett. Egyrészt a kritikusok se kedvelnek minden rendezőt, sokszor még önmagukat sem, másrészt a rendezők se szeretnek más rendezőt, még ha elismerik is. De Felliniről nem tudom elképzelni, hogy ne szeretné valaki. *Darvas Feri* a Fellini-filmzenék megszólaltatásával olyan hangulatot teremtett, hogy innen, akár a kályhától, el is indulhatunk. A kályha most nemcsak azt jelenti, hogy onnan el lehet indulni, hanem azt is, hogy a kályha meleg, és a tűz halála után is melegít. Azonkívül azt hiszem, mindenki tudja, hogy éltél Olaszországban, bár az sokkal politikusabb korszak volt, és gondolom, akkor inkább a Pasolini érdekelhetett. De ez sem akadályozhat meg bennünket abban, hogy az általánosságokon túlesve, megkérdezzem: te például mikor láttál először Fellini filmet Magyarországon? Gondolom, az *Országúton* lehetett.

Jancsó Miklós: Nem tudom, mikor láttam... Fellini az a kolléga, akit nagyon nehéz szeretni. Tudniillik annyira eredeti minden filmjében, hogy ezt kevesen tudják így csinálni, egy életen át... Csak irigyelni lehet. Aki ekkora zseni, azt lehet szeretni? Nem ilyen egyszerű ez. Az *Országúton* itthon először szűk körben vetítették. (Szerencsére csak néhányan vagyunk itt, akik ezt az időszakot vagy a körülményeket egy kicsit is ismerték, ahogy elnézem az életkorokat...) Akkoriban bennünket meg akartak kímélni minden olyan „befolyástól”, amilyen a Mesteré is volt. Hát azért ez – pestiesen szólva – nagyot durrant szakmai körökben! A nézőkre is óriási vonzerőt gyakorolt. Érezni lehetett, hogy Fellini nem egyszerűen csak egy filmes, aki „zongorázni tud” ezen a zongorán, ami a mi szakmánk, hanem poéta is. Hogy hogyan kell poétának lenni, azt azóta is sokan keresik, nem hiszem, hogy meg lehet tanulni... Majdnem mindent el lehet sajátítani az én mester-

ségemben (ha járnak moziba, és ezt a temérdek amerikai filmet nézik, akkor látják) – méghozzá nagyon jól. De van egy pont, nincs rá kifejezés, hogy mi az... Makk Karsai kollégám szokta mondani, hogy az a pont, az ez (*csettint*). Szóval ahhoz, hogy valaki Fellini legyen, még ez is kell. Nem elég tudni, hova kell tenni a kamerát, milyen legyen a forgatókönyv. A Mesternek az utolsó filmjei is olyanok voltak, hogy nézett az ember, mint a moziban, hogy ezt mind tudja!?

Soha nem soroltam magamat a tanítványai közé, de erre majd kitekerek, hogy miért nem. Általában négy mestert szoktam megnevezni, aiktől tanultam. Az igazság az, hogy a Mestertől az ember nem tanul, hanem lop. Nekem volt olyan szerencsém vagy pechem, hogy két évig megkímélt a sors attól, hogy ebben a mostani állapotában szép hazánkban itthon legyek, mert egy amerikai egyetemen tanítottam. A tanítás az ilyen szakmában, mint az enyém, nem azonos azzal, mint mondjuk, zenét tanítani, összhangzattant... A tanítványaim ifjú kollégák voltak. Azt ismételttem nekik, hogy én nem tudok nektek mit ígérni. Csak *remélem*, hogy filmeket fogtok csinálni, olyanokat, amikből én lopni tudok. Fellinitől nagyon nehéz lett volna lopni, annyira eredeti. A többi mesteremtől egy-két trükköt azért megtanultam, de tőle nem. Ő egy réteggel magasabban volt számomra, mint mások.

B.G.: Megkérem, Darvas Ferit, bár a kérés kissé bizarr, hogy Gelsomina trombitázásának dallamát, játssza el zongorán! (*Elhangzik.*) Köszönöm. Egyébként 1958 májusában mutatták be a mozikban az *Országúton* Magyarországon. Második gimnazista voltam. És 1958 szeptemberében vagy október elején Kuroszava *A vihar kapujában* című alkotását. Máig ez az a két film, ami rám a legjobban hatott. A lelkesedésemet irántuk megőriztem máig, az biztos. Úgyhogy most ez a zongorán való megszólaltatás felidézi bennem az *Országúton* hangulatát.

J.M.: Hadd kérdezzem meg, Feri, te honnan tudod ezeket...?

Darvas Ferenc: Lemezről meghallgattam a számokat, és valahogy megtanultam.

J.M.: Ezek fülbemásztak... És a fülbemászó dallam elfogadható? Ne haragudj, hogy ezt kérdelem tőled... Fellini két dolgot tudott, ami nem mindenkinek sikerül. (Ha mostanában néznek a hölgyek és urak magyar filmet, akkor sejtik, hogy miről beszélek.) Egyszerre *megérinteni* engem, mint közönséget, és ugyanakkor elérni, hogy amit nézek, az mégis legalább két fokkal magasabban *lebegjen*, mint minden más. Nem szeretem azt a szót használni a filmre, hogy művészet, – mert nem tartom annak a szakmánkat. De ez a Mester ezt tudta. A filmjei is *szembemászók* voltak. Elfogadtuk úgyis, mint közönség, ami – mégegyszer mondom – marha nagy dolog! Bocs... Mert beleszóltam.

B.G.: Biztos, hogy csak azt ígérhetem magam is, hogy csapongani fogunk, mert pusztán azt lehet... Akkor egyébként tele voltak a mozik, még a magyar filmeknél is, nemhogy az olaszok! 1958-ban minden mozi, minden előadáson tele volt. Én Rómát, a várost hoznám szóba, amúgyis Fellini egyik legsikeresebb filmje, a *Róma*.

J.M.: Nekem nem tetszett annyira.

B.G.: Leginkább egy bizonyos epizód emlékezetes, de ne menjünk most ebbe bele. Egyszer Fellini Rómáról megjegyzett valami különöset, legalább is számomra érdekeset:

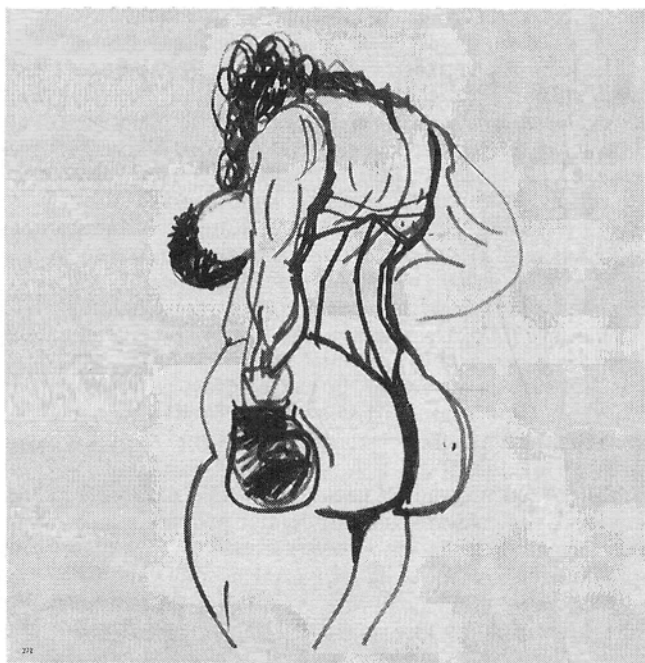
„Rómában élni gyönyörű dolog, szabadnak érzed magad, de van valami baj azért ezzel, mert *túl* könnyed ott az ember. A rómaiakban nincsenek gátlások, és nem biztos, hogy jó, ha az embert nem nyomja semmi.” Ez talán így van, de azért a *8 és félben*, a legösszefoglalóbb filmjében a főhős iszonyú gátlásokkal és elfojtásokkal küzd. Na most,... te éltél ott. Mennyiben igaz Fellini állítása, és annak az ellentéte (amit én a *8 és félről* mondtam)?

(*Darvas Ferenc a 8 és félből zongorázik.*)

J.M.: Szóval a kérdés az, hogy milyen Róma. Egy-két anekdotát, ha elmesélhetek, akkor azért tudnék erről mondani valamit. A hozzám hasonló öregurak mindig anekdotáznak. Messzebből indítok. Amikor gimnáziumba jártam, az osztályfőnökünk, akinek sokat köszönhattünk, nem szerette a németeket. A nagyapját negyvenkilencben kivégezték. És emiatt tradíciója volt az, hogy minden, ami német vagy ami osztrák, az elutasítandó, így hát minket is arra vezetett abban a korban, – amikor hogy finoman fejezzem ki, Magyarországra erősen német befolyás alatt állt. (Vagy ne emlegetsem, mert ez nem politikai beszélgetés? De hát gondoltuk volna még néhány éve, hogy egyszer csak meglátjuk a nyilas csákokat az utcán újra?...). Szóval hát ő nyolc évig volt az osztályfőnököm, és összesen öt anekdotából állt a repertoárja. Mielőtt elkezdte volna valamelyiket, mindig megkérdezte: „Fiúk, meséltem már?”

Hogy milyen volt nekem Róma? Itáliában van egy aranymondás – rengeteg *bon mot*-juk van saját magukról – amely, azt hiszem, hűen kifejezi az olasz állapotokat, miszerint „L'Italia e troppo lunga”, azaz „Itália túl hosszú”. Mit jelent ez? Annyit, hogy a régiók elválnak egymástól. Sajnos, most ez az erős jobboldal ezt is kihasználja, tehát szítják az észak-lombardok és a déliek közötti gazdasági, társadalmi és kulturális ellentéteket. Ahogy az már lenni szokott a jobboldalnál...

Rómáról is tudok egy szép olasz aranymondást: „Roma non e una città, ma un campo intorno al Vaticano,” vagyis „Róma nem város, hanem táborozás a Vatikán körül”. Igazából mit jelent ez? Hogy voltaképpen egy nagy falu. Az úgynevezett művelt művészreteg egy falusi közösséghez tartozik. Az én időmben minden este összejöttek, bár a Mester nem nagyon vegyült el. Valahogy úgy, ahogy a filmjei – két emelettel följebb – *lebegett*. De azért néha megjelent. A többiek meg... hát nyakig bele... az életbe! Az élet akkor igazából a politika volt.

Amikor én odakerültem, nagyon felkapták Itáliát és Rómát, nagy divat volt, hogy a filmesek odasereglenek a világra minden tájáról. Akkor ezt tartották az európai filmközpontnak. Miután olyan könnyed ott az életvitel – ahogy a Gergely is mondja, és Fellini is erre hivatkozik, vagy erről beszél –, könnyen „elfolyik” az ember. Rómában el lehet felejteni a Genézis poénját, hogy „arcod verejtekével keresd meg a kenyered!” Tehát ezt a „lebegést” érezzük a filmjeiben. A Rómában – bocsánat! – a legkevésbé. Ahhoz zűrösebb egy kicsit. Olasz kifejezéssel élve, „*italinota*”... Mint hogyha magyarul magunkról azt mondanánk, „magyarosch”. (Ifjúkoromban a Horthyék alatt használtuk ezt a jelzőt, méghozzá „sch”-val a végén, – arra a kultúrkörre, amiben ez a nagyszerű lovastengerész és a bandája fölnevelt bennünket. Milyen nagyszerű magyarosch temetést rendeztek most neki! Csak hogy én sajnos annyi idős vagyok, hogy sokmindenre emlékszem, és az emlékezetet nem lehet kiirtani.) Na, a Fellini filmjei – *agymosás elleni filmek*. Ha ezekre beül az ember – élvezi is, meg gondolkodik is. És ezt csak nagyon kevesen képesek utánacsinálni. *Antonionit, Bergmant, Godard-t* és *Andrzej Wajdát* tartom közvetlen mestereimnek. Általában olyan filmeket forgattak, amiken elsősorban gondolkodott az ember. A Federico meg olyanokat, hogy közben még élveztem is a filmet. Sőt, élveztem azt is, hogy gondolkodtatott. De bocsánat, ez a te szakmád, én nem vagyok se kritikus, se esztéta... Ha ilyeneket mondok már, ne vegyél komolyan!

B.G.: A listáról egyébként annyit, én úgy emlékszem, mintha ezt a névsort már mondtad volna Buñuellel is...

J.M.: Nem hiszem, hogy archívumod van..., de ha lenne is, ő nem mester, ő a másik: Isten..., ilyenek kevesen vannak. Utoljára tán Tarkovszkij... Federico alighanem *az ösrobbanást csinálta a szakmában*. Persze, te biztosan jobban tudod. Engedelmet..., légszíves, fejtsd ki bővebben!

B.G.: Azt végképp nem akarnám. Az ember Fellinit szereti... Az Istentől fél egy kicsit, Kuroszavától és Buñueltól félni is lehet, Fellinitől soha. És ezért szimpatikusabb nekem, holott, fene tudja, hogy ő-e a legnagyobb, vagy egyforma nagyok... Buñuelnél, Tarkovszkijnál és Kuroszavánál sok szűkülés él az emberben. Fellininél öröm jár át.

J.M.: Nagyon szép, amit mondtál. Nem gondoltam rá, de valószínű, hogy így van. Én, ha moziba megyek, *utálom az olyan filmeket, mint az enyének is*. Azt, hogy valami rosszul végződik, nem tudom elviselni! Ennek ellenére a *Jézus Krisztus horoszkópja* című filmem is rosszul végződik. Épp ma találkoztam egy barátommal, aki azzal jött, hogy „te leforgattál ennek egy másik végét is, amiben van bizonyosfajta optimizmus”. A filmben Cserhalmi egy írórt játszik, aki mindenféle dologba belekeveredik, aztán a végén kiderül, hogy NINCS, hogy nem is létezett ez az ember... Csináltam valóban egy másik befejezést is – azt mondják, szép volt. Az illető ezt a jelenetet látta az ú.n. werkfilmben, amit a forgatásról készítették. Ez arról szól, hogy egy kisgyerek – ugyanabban a ruhában, amiben a Cserhalmi játszotta végig a filmet – megjelenik egy nagy üres térben, és egy óriási léggömbbel játszik. „És miért nem tetted bele?” – kérdezte a barátom. Mondtam neki, ha ezt beteszem, akkor ennek optimista lenne a vége, és ehhez nem volt kedvem... Viszont azért szeretem, azért jó Fellinit nézni, mert az emberben megmarad egy jó érzés. Ha a Bibliával szólva a nagy mesterek a törvényhozó Istent képviselik, akkor Fellini inkább az Újszövetség béketűrője, és azt hiszem, úgy halt meg, hogy optimizmusában megingathatatlannan maradt. Pedig az emberiség évezredek óta tudja, hogy sok oka nincs az optimizmusra. Egyik ismerősöm a minap emlegette a legfrissebb aranymondást: „A zöldeket fel kéne akasztani a fákra, amíg vannak fák.”... Valószínű, hogy ilyen... az élet.

B.G.: De Istenről, Újszövetségről és lebegésről volt szó. Megvan itt az *Édes élet* eleje, a helikopterrel. Nagyon híres

jelenet, de emlegetésnél többet jelentene, ha most fél percet láthatnánk belőle.

(Vettés.)

A forgatókönyvben olvashatjuk, hogy „helikopteren szállítják a Krisztus-szobrot”. Erre azt lehetne mondani, de ki van ez agyalva! Látva viszont semmiféle kiagyalmányjellege nincs...

J.M.: Ez attól is függ, hogy hol, milyen országban van ez leírva a forgatókönyvben. Nem biztos, hogy bárhol könnyedén meg lehet csinálni, hogy bárhol finanszíroznák. Na tesék...képzeld el a Hősök tere fölött!

De hogy egy újkeletűbb példát mondjak erről... Egy-két blóddli-színházban megcsináltuk már, hogy a *Szózatra* táncoltak. Tudniillik, ha a *Szózatot* nem öregasszonyosan, egyházasan énekelnék, hanem megpróbálnák egyszer úgy énekelni, ahogy kell, akkor kiderülne, hogy az verbunk. Terveztük, hogy talán most március 15-én egy kis ünnepséget csinálunk. Erre a megbeszélésen hat jelenlevőből négyen fölkiáltottak: na, neeee...!

Szóval nem minden országban lehet a Krisztus-szobrot helikopterrel végigvinni. A Vatikán – független ország. Másutt viszont diplomáciai bonyodalmat is okozhatna. Na, nekik, – nem!...Tudniillik Olaszországban nemcsak az a szép, hogy hosszú, nemcsak az a szép, hogy délen és északon értik egymást...

Én egy lombardiai lánnyal éltem együtt, és mikor meglátogattuk a családot, a sógora olaszul üdvözölt engem (pedig körülbelül három mondatot tudott olaszul), és utána azon a nyelven beszéltek, ami még „holdbélibb”, mint a magyar. Na most, ilyen nyelv rengeteg akad Itáliában, és ebben nemcsak az a szép, hogy van, hanem az, hogy ezt is... tolerálják.

És ebben az előbb levetített jelenetben az a fantasztikus, ahogy Federico *saját magukon* is ironizál..., hogy tudott ironizálni a saját *vallásán!* Azt állították róla, hogy azért tudhat mindent „ügyesen” csinálni, mert a kereszténydemokrata párt gazdaságilag mögötte áll. Ezek a filmek ugyanis annakidején is nagyon sokba kerültek. Ez azért vicces egy kicsit...

B.G.: Illetve nem vicces egy kicsit sem. Úgy is fel lehet fogni, hogy szörnyű blaszfémia.

J.M.: Nálunk annak neveznék.

B.G.: Jó lehet olyan katolikus országban élni, olyan helyen filmet készíteni, ahol a hatalom érzi, hogy ebben szépség van,

és ez a humor nem ellenséges. A *8 és fél* egyik csodálatos jelenetében Mastroianni, mikor már végképp nem tudja, hogy mit csináljon szerelmi válságában, egy főpapot kérdez meg, (aki tán rokona): „Atyám, hát miért nem vagyok én boldog?” A válasz annyi: „Fiam, *hol olvastad azt, hogy az embernek boldognak kell lennie?* Ilyesmi nem szerepel a Bibliában.” Ez a maga szeretetreméltó módján elég riasztó. Szóval a *8 és fél* nagyon komoly, keserű dolgokat is tudott, és talán ez a film az egyetlen Fellini alkotás, ahol elég pesszimistán, megoldatlanul kitáncolnak a körtáncból. Mindenki marad olyan boldogtalan, amilyen volt. Úgyhogy ha nem a bomba pusztít el minket (akár pár száz kilométerre innen), akkor érvényes marad Balázs Béla kevés verse közül tán a legjobb: „A világ kinn haddal tele, de nem abba halunk bele /Urak, asszonyoságok...” Természetes, hogyha háború van, akkor nincs művészet, minden „egyértelmű”. Békeidőben magunkra vagyunk, a saját boldogtalanságunkra bízva. És talán e kérdőjelei miatt üt el a *8 és fél* a többi igazán boldogságot sugárzó Fellini-filmtől. Lehet, hogy a főpapak van igaza. Én a Mastroiannit figyeltem kétségbeesetten, hogy hátha majd az ő arcán... Na, de azon is csak ijedséget láttam...

J.M.: Mert te egy entellektüel vagy! Nem szabad ezt a választ sem komolyan venni! A főpap persze, hogy ezt mondja. Csakhogy ironikusan! Mert a Megváltó azért fölsorolta, hogy hogyan lehet boldog valaki. Abban a bizonyos Hegyibeszédben (én már csak egy-két példabeszédre emlékszem belőle). Igaz, hogy nem azt állítja, hogy ettől boldog lesz, hanem elmeséli, mi kell tenned, hogy boldog légy... Nem biztos, hogy *nem azt* csinálod, lehet, hogy csak *nem úgy* csinálod... Lehet, hogy nem vagy eléggé lelkesegény, hogy boldog lehess.

B.G.: Sajnos az én bajom, biztos ez.. A boldog szerelemről nem lehet írni vagy filmet forgatni. Az vegytiszta giccs lenne... A művészetből kiesik a boldogság, mint...

J.M.: Miért? A *Csárdáskirálynő* nem tetszik neked?

B.G.: Fene tudja, ott is a szerelmi bonyodalmak... Másfél óráig szenvednek. Ott se stimmel a dolog.

J.M.: De jó a poén!

B.G.: Az is zűrös benne. Nem tudom, melyik operetben hangzik el: „Vágom egy nő után!”. Tehát még *nem* boldog, mert hisz vágyik! Teljesen alkalmatlan a műfaj...

J.M.: Látszik, hogy a te szakmád a tiszta beszéd. Én is ezt akartam megfogalmazni a Hegyibeszéddel kapcsolatosan, hogy nem lezárt kategóriákról van szó, és a Mester ezeket a nem lezárt kategóriákat utánozhatatlanul csinálta. Méghozzá ironikus nosztalgiával!

Aki járatos a néphagyományokban, tudja, hogy tavasszal, kiszéjáráskor a kiszebábót a folyóba dobták, hogy vigye el. Lengyelországban és másutt még tartják, nálunk már nem nagyon lehet feleleveníteni sem. Azt hiszem, Olaszországban sem úgy él, ahogy Fellini filmjében, de hadd mondjak el valamit ezzel kapcsolatban. Hogy mindazonáltal ez mégis egy eleven világ, egy eleven ország! Róma centrumában egy tér közepén áll *Giordano Bruno* szobra, s annak a környékén egész héten piac van. Amikor a piac letakarodik, és ott marad a szemét, a ládákat, a maradókat a szobor köré halmozzák fel – és *meggyűjtják*. Az árusok, a kofák is őrzik ezt a latin „kulturát”, és ebben aztán van irónia!

B.G.: Én is úgy vélem, hogy az óriási tehetség mellett ezekhez a filmekhez azért Olaszország kell! Ezt egy északi országban, de nálunk se lehetne elképzelni. Melyik magyar városban lehetne?

J.M.: Azért hoztam fel ezeket példának, mert ez a kultúra tényleg ilyen. Nálunk sokmindennel próbálkoznak. Ugye, most csináltak Budapesten egy karnevált., ahol maszkosok vonultak fel. De hát az igazi karnevál – ott van! Ahol nem fagy az ember mindene apróra, ha kimegy játszani az utcára! Nem hiszem, hogy egy *sosevolt* karneváli játékot föl lehet

eleveníteni. *Ők ezt élik.* Ott, ahol Giordano Bruno szobra körül szombatoként máglyát égetnek, azért – hadd legyenek misztikus –, az egy más lélek. Más lélek, más kultúra, más hozzáállás a világhoz. És a Mester ebben élt!

B.G.: A bábút elégetik, hogy vége legyen a télnek, és jöjjön a tavasz. És valóban, a szívünkben tavasz lesz. Mert kimehetek itt a mesterkéltan feltámasztott karneválra, hiába égetik el a bábút, hiába hirdetik meg, hogy holnaptól meleg lesz, a szívem hideg marad.

J.M.: Valószínű, a különbség az, hogy az olaszok nyíltan élnek. Különösen lefelé, délen. Tényleg elválík egy kicsit az olasz észak a déltől... Amikor a barátnőm, Giovanna, Rómába költözött, a mamája azt kérdezte tőle: „Lányom, hova mész, Afrikába?” Szóval: északról lefelé, az már... Ez ott nem rasszizmus egyébként, csak megállapítás.

Más... Egyszer Finnországban jártam egy rövidfilmmel, és ott a tavasz május 1-én kezdődik. Általában akkor még hideg van. De május elsejétől kezdve Finnországban mindenki nyári ruhában jár. Igaz, hogy már az első napon mindenki nyakában (láncon vagy madzagon) pezsgős pohár lóg. A másnap hajnalán aztán meg lehet nézni az utcákat. A szállodánk környékén megszámláltam, jobboldalon százhatan feküdtek az utcán, a baloldalon hetvenhatan. De hát Finnország észak! Ahol *muszáj* inni! Szóval, a mi kultúránknak nincs összefogó rituáléja. Nagyon régóta inkább annak van hagyománya, hogy szétválasszanak egymástól. Ez már megint az a csúszos talaj... De én is úgy vagyok, mint az egyszeri bohóc. Mindig mindenről az jut eszembe. Már nem is tudom, hány száz éve élek itt. Ezért nem szeretem azokat, akik arra oktatnak, hogy én miért nem vagyok idevaló. Na, pardon...

B.G.: Ezeket a szörnyű politikai szellemű gondolatokat, amik csak ártanak nekünk, felejtjük most el! És javasolnám Darvas Ferinek, hogy az *Amarcord*-ból játsszon valamit!

(*Darvas Feri játszik.*)

J.M.: Nem véletlen, hogy a spártaiak tiltották a zenét, mert az ember könnyen meghatódik tőle. Az *Amarcord*-ban van egy kép, aminél Antonioni is könnyezett. Ez *A páva* a *hóésésben*. Aki látta a filmet, talán emlékszik rá. Aki nem, az nézze meg, ...de akkor az egész filmet!

(*Levették a jelenetet.*)

B.G.: Igen, azt hiszem, hogy itt semmiféle esztétikai gon-

dolkodásra nincs szükség, hiszen az összes esztéta csak azt tudta leszűrni nagyon nehéz és komoly elemzés után, hogy Fellini két legfontosabb figurája: a bohócok és a nők. Ami..., ráadásul így is van. Emlékszem, amikor a *Rómát* bemutatták, éppen filmrendező barátomnál, *Gazdag Gyulánál* ültem. Idegesen berohan, „Gyerekek, most jövök a *Rómáról*, és borzasztó! Hát már a Fellini is?...” És ekkor a másik fiúval, *Szőrényi Rezsővel*, anélkül, hogy láttuk volna ezt a filmet, elkezdtük védeni Fellinit. Egy nagy árny gomolygott elő, egy Fellinihez hasonlóan súlyos figura – Bergman – és valahogy oda jutottunk, hogy az emberben kétféle idegrendszerű vagy indítatású néző lehet. Aki Fellinit választja *inkább*, vagy aki Bergmanra esküszik *inkább*. Kevés emberrel találkoztam, aki mind a kettőt egyformán szereti. Gyulát gyorsan letámadtuk, hogy hát bizony: van a BOHÓC, és van a PAP. És mi – ha belegondolunk –, *biztos a bohócot választjuk*. Erre Gazdag Gyula is elhallgatott, és megbocsátóbban beszélt Felliniről.

Azt hiszem, tényleg a bohócokról és a nőkről érdemes filmet csinálni, és kevésbé a filozófiai mélységekről, mert az nem filmre való szerintem. A legsűrűbb gondolatokat nem a vásznon, hanem könyvben szeretem – talán mások is így vannak vele. De akkor, legalábbis mi ketten, a bohóc mellett döntöttünk.

J.M.: Az az a kor volt, amikor nagyon sokat hirdették, hogy a film a hetedik művészet. Én folyton tiltakoztam, hogy ez nem így van. De akadtak, akik elhitték, hogy a film, az lehet valami... valami örök. Nem tudom, mi. Szóval, hogy ki lehet alakítani egy önálló filmnyelvet. Hogy a film, ami a bohóctréfából vagy a kávéházi zenélésből nőtt ki, egyszerűen csak fölülemelkedik ezen, sőt – mélységeket is mondhat. Nem nagyon sikerült... Maradnak a bohócok, valószínűleg! A bohócokon keresztül is meg lehet érteni a világot.

B.G.: Felliniről most nem kérdezlek többet. Egy merényletet követnénk el, ha megengeded. Egy nagyon érdekes, bonyolult történelmi helyzetben játszódó filmből *A hajnalból* is van itt, azt hiszem, részlet, és...

J.M.: Bocsánatot kérek, ez valóban merénylet! Ezt ők találták ki...

B.G.: Ezt mi találtuk ki.

J.M.: Az ember Federicóról beszél, Fellinire emlékezik, Fellini filmrészleteket látunk, és utána meg kell, hogy néz-

zünk képeket egy filmből, amit nem ő csinált!? Hát ez... Mindenesetre én kimegyek.

B.G.: (miközben Jancsó Miklós kimegy a teremből) De zene is lesz hozzá, és el kell majd magyarázzad azt a rejtélyt, hogy a „Szól a kakas már”, egy magyar népdal, miért szólal meg Izraelben a foci-jelenet alatt?

(Vetítés, utána Jancsó Miklós visszatér.)

J.M.: *A hajnal*, Elie Wiesel második könyvéből készült. Elie Wiesel író, gondolkodó és emlékező. Aki eldöntötte, hogy amíg él, nem fogja elfelejteni a Holocaustot, és nem hagyja elfelejtetni. Máramaroszigeti zsidó. A papája kereskedő volt, és nagy magyar, nagypapja hasszid vallási vezető, aki azt hirdette: nem azért élünk a Földön, hogy szomorkodjunk. Örüljünk a létünknek, örüljünk az Isten létének és egyáltalán... Ez különösen azért érdekes – a Gergely is emlegette –, mert az Isten félnivaló. A rabbinista vallásnak egyik alapja mindig az volt, hogy az Isten törvényhozó. A hasszid magyarul igazat jelent. Rítusuk olyasmi, mint egy protestáns rítus, tehát fölolvassnak a Tórából, énekelnek, a rabbi beszél, magyaráz, de mindenki *magának* imádkozik. A hasszidok az életörömet szolgálták, elég jókat be is rúgtak néha imádkozás alatt, és táncoltak a rítus közben. A hasszid nagypapa a gyereket is ebben a szellemben nevelte, Tórát tanult, de a papa – miután nagy magyar volt –, elküldte Váradra a gimnáziumba. A nagypapa meg Elie Wiesel mamája azt szeretett volna, hogy a harmincas években kivándoroljon a család Izraelbe. De a papa nem akarta, mert várta a magyarokat. Ami ezek után történt, azt ismerjük... Azóta Elie Wiesel nem hajlandó magyarul beszélni, mert soha nem felejtí, hogy a szomszédok és mások miként viselkedtek, amikor őket az utcán hajtották. Franciaúl ír. Ez a könyve, *A hajnal*, Palesztinában játszódik, a függetlenség kikiáltásának a korszakáról szól. Ennek az a történelmi háttere, hogy az első világháborúban a zsidó szervezetek elintézték az akkori angol miniszterelnökkel, hogy lehetőséget, opciót adnak a zsidóknak arra hogy letelepedjenek Palesztinában. Ez volt a Balfour-nyilatkozat, aztán az arabok miatt igazában soha nem teljesítették. Eljött a második világháború, a rengeteg zsidó menekültet nem nagyon engedték be egy idő után. És a szélsőséges zsidó szervezetek az angolok elleni tiltakozásul terrorista akciókat folytattak. A terrorakciók megkorlásképpen az angolok az elfogott zsidó szabadságharcosokat bíróság elé állították. Akinél fegyvert találtak, azt halálra ítélték. Wiesel regényében egy fiatal zsidó fiú, aki megjárta Auschwitzot, miután egyedül marad, elmegy Palesztinába – akkor még Palesztina –, és csatlakozik ehhez a szervezethez. Elfogják, azzal vádolják, hogy fegyver volt nála. A szervezet túsul ejt egy angol tisztet. A főszereplő lassan megérti: az a feladata, hogy ha ezt a magyar zsidó-fiút kivégzik, akkor neki meg kell ölnie az angolt... A Tóra szerint az élet az a jog, amit Isten adott, és csak neki van joga azt elvenni. Tehát az ember nem ölhet... (A legfontosabb a Tízparancsolatban is a „Ne ölj!”)

Miután Wiesel magyar zsidó, a kivégzett fiú is magyar származású, meg a másik főszereplő is, ezért vannak dunavölgyi zsidó népzene a filmben. Méghozzá hangszeres zenék, ezeket terminus technicussal *klezmernek* hívják. A filmet Franciaországban és Izraelben forgattuk, egy nagyszerű zenész, az azóta meghalt *Simon Zoltán* kereste hozzá a dallamokat. Az ő apja *hazzán* vagyis kántor volt, és maga is gyűjtött zsidó népzénet. Na most, ezek közül a dalok közül felhangzik egyszer a „Szól a kakas már”. Ezt itt a Duna-völgyében zsidó dalként éneklük, keverve a magyar és a jiddis szövegeket benne. A dalnak legendája van. *Schreiber Sándor*, a Zsidó Hittudományi Akadémia volt vezetője is kutatta az eredetét. A legenda szerint a nagykállói csodarabbi egyszer kísértált a mezőre imádkozás után, és hallotta, hogy egy pásztorgyerek dudorászik, miközben a birkákat terelgeti. A történet szerint a rabbi egy váltó forintért megvette a dalt a pásztorgyerektől.

Mostanában forgattunk egy sorozatot a kelet-európai zsidó maradékokról. Már megvan belőle három rész, háromszor ötvenöt perc. Az egyik *Hegyalja* és környékén készült, a másik *Máramarosban* (látható benne Elie Wiesel szülőháza is), a harmadik *Moldvában*, *Karácsonyfő* környékén. Aztán lesz egy *Kárpátalján*, egy *Budapesten* és környékén. Na most, miután ilyen munkákat csinálók, meg szokták kérdezni tőlem: „Őn zsidó?”. Legutoljára a Tolerancia Alapítvány (!) díjkiosztása utáni kis fogadáson történt... Fialat roma értelmiségek vettek körül és azt kérdezték tőlem: „Mondd, te a *másik kisebbséghez* tartozol?” Azt válaszoltam: „Miért gondoljátok, hogy csak zsidó lehet a másik kisebbség?”

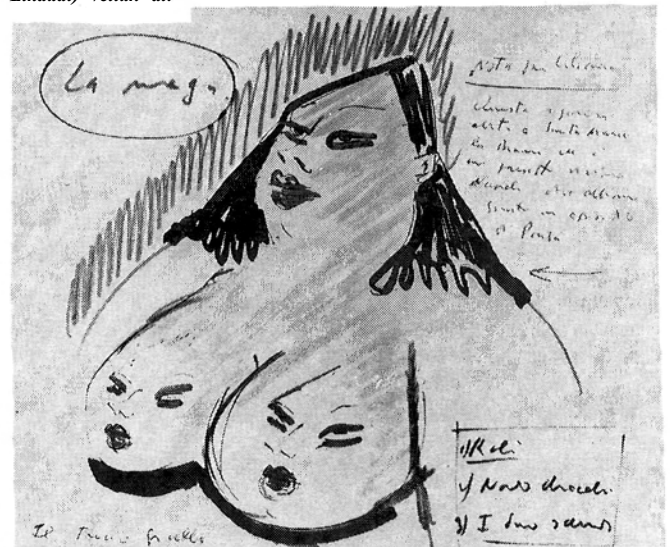
A következőt tudom elmesélni arról, hogy mi ebben az ügyben az igazi tolerancia. Elie Wiesel-től tanultam – akivel igazán megszerettük egymást –, hogy *ott kezdődik az intolerancia, amikor egyáltalán eszembe jut, hogy a másik más*. Hogy a másik cigány, zsidó, román, ésatöbbi. Itt a baj, és az aktuális patkányok – mindenütt – pont ezt az ősi, az emberiség ősi, rohadó ősztoneit használják ki.

B.G.: Próbáljunk meg visszatérni Fellinihez, s lassan lezárni ezt a beszélgetést. A *Nagyvilág* című folyóiratban a Fellini halála körül időben megjelent egy orosz író által említett különös eset. A statárium alatt táviratot (vagy telefont) kapott Fellinitől. Először azt hitte, hogy viccelnek vele, ugyanis másodélvonalbelinek számított a hazájában. Ahogy elkezdtem olvasni ezt a történetet, rögtön megtetszett. És eszembe villant, hogy szintén a *Nagyvilágban*, úgy tíz-tizenöt éve megjelent ettől az írónőtől jó pár elbeszélés. Például az, amikor egy fiatal nő (vagy srác?) bemegy egy boltba egy kis mellétkutában, ahol ki van írva, hogy „Szerelem kimerve (vagy méterre) kapható”. Belép, az eladó közli vele, hogy „sajnos, csak boldogtalan szerelemmel szolgálhatok”. De rábeszéli, hogy „a boldogtalan szerelem is többet ér, mint az, ami nincs.” Csodás, mesejellegű novella... Tehát ezt az írónőt Fellini valóban meghívta magához, el is utazott Riminibe. Ott rögvest szabadkozni kezdett: „Mester, az olasz irodalom eléggé jól áll...” „Igen, ez így van, ám én éppen egy teljesen ismeretlen író keresek – válaszolt a Mester –, mert azzal akarok dolgozni. Semmit sem tudok Oroszországról, a kelet-európai klasszikusokról, de majd most maga...” Körülbelül két-három hétig beszélgettek. A filmből nem lett semmi. Nagyon szemléletes, ahogy ezt leírja. És valami olyasmivel zárja a történetet, hogy Fellini rájött: amit nem ismer igazán, arról nem tud filmet csinálni.

Szerkesztette: Tamás Amaryllis

A beszélgetés, melynek rövidített, szerkesztett változatát közöljük, a Friedrich Neumann Alapítvány rendezésében hangzott el.

A *Fellini-rajzokat* a rendező *Fare un Film* című kötetéből (Torino 1980, Einaudi) vettük át.

ENDRÓDI SZABÓ ERNŐ

TAKARÍTÓLÁNYPOR AVAGY KIS ALANYI NYÚLCIPŐK

(én mostan)

már egy hete csak a papára gondolok
mert én elviekben gondolkodom abba
születtem ó elvi sík légy velem
amikor eljárak – a hivatalban (ollé!) és a
járdán – srévizavé majd ismét merőlegesen
és belül legbelül közbengerjedek – ó! mi
az?!ja! az öröm – ochh achh az erudició kéje
a mámor és a söröm belecsiszol a létbe becsiszol
belecsiszol létecsiszol holott én
hányaveti vagyok konok kis úr karmolok
a körmömmel nézek a szememmel és a
fogammal harapok és az előszobát is
föltörlöm ha kell mikor a takarítólány le-
bomlik és a kövezen szárazon és por-
szerűen elperreg ha kell mint harcos por-
partizán bátran fölseprem a takarító-
lányporszemeteket alanyi kis úrfütykölő
kandúrmajor aki – nahát! aki talány is
talán és kissé élybeteg aki – nahát! aki
vagyok: rögeszmés serteperte alulkevert és
galopp miközben naszgem és nem enni én
megunni banán inkább élni én egy
baobabfán hol napszütész és bao és bab
és fa is (valahogy így ilyenféleképp:
lenni se miközben vagy is)

ez

most itten egy ilyen elvagyódás
ráébredés most mint aki föltétlenül
megcsitul és elinog és nem esküszik
hogy nem esküszik csak eperről álmod
miként a renyhe habverő álmodoz csupán
amiként bérczi vidékről az ellapult
utczakó

• (Jöttem a gang végéből hol
álmodoztam bambán és merőn
egy afrikja-hullott elárvult
transzcendens rúgójú heverőn:)

ilyenkor
jót tesz egy séta a fürdőkádban

csillogó palackzöldek mohaállatok és
mikroszkopikus bálnák között ó én
már csak kádban bálnák közt halni
meg hívó szavát messzi századosnak
mert ilyenkor ez már egy állag egy
ilyen állagszerű lét ami ázik mert
ázalag – nahát! ez az amiről szó van
mert valami mégiscsak történik ott
belül a szóban hát valahogy így
ilyenféleképpen

letöröm

és bele

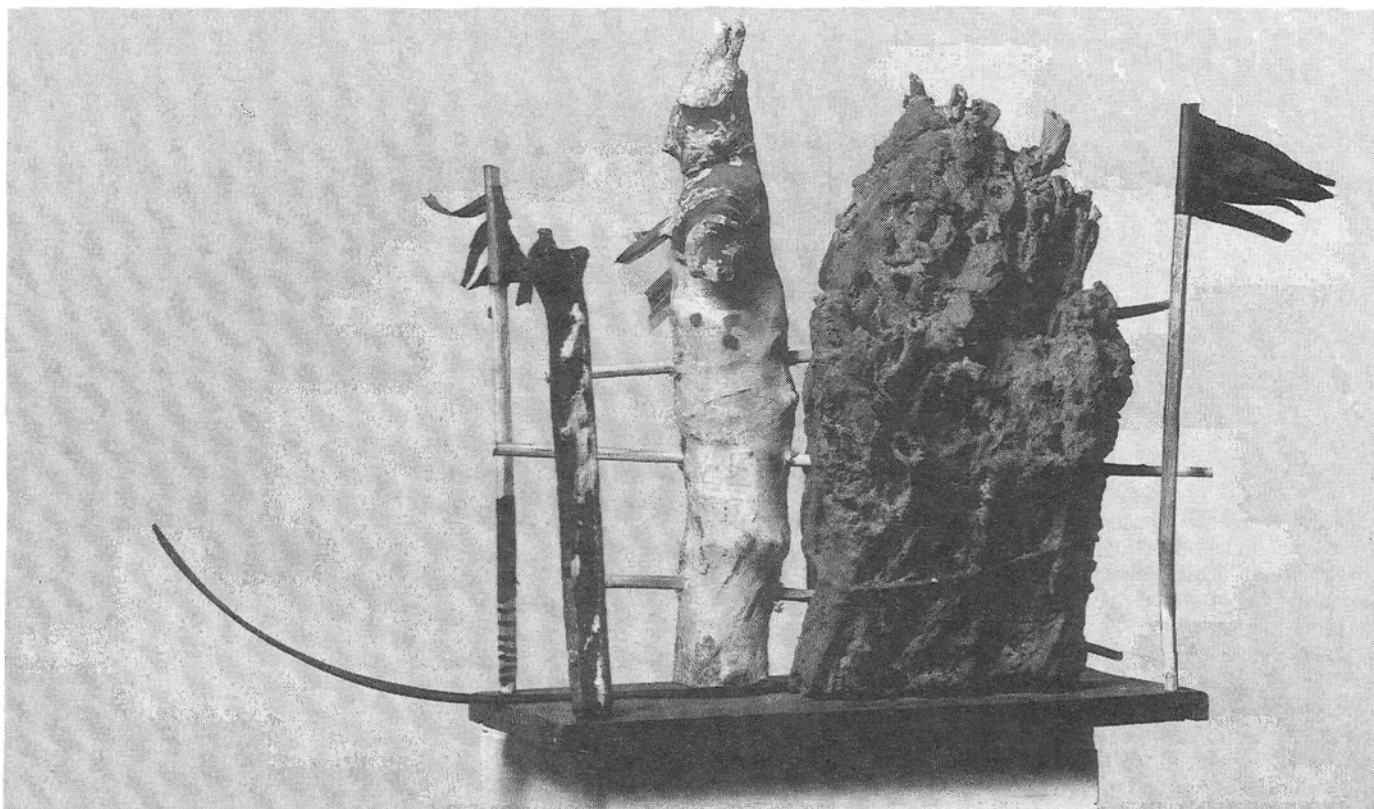
és ledöföm ezt a kis szar alanyiságot
hol régi dicsőségünk késel az éji
hommage-ban én kiáramlok hengeredek
felzúdulok elmerengok és – borzongok:
huhhh! visongok: ííííí! kiáltok:
a bűdösfrancba! hagyjátok békén a
postaládám HEALÓ HÉ POLISZ a
bűdösfrancba a törülközővel a
meztelenség csak az nemesít meg a
cél a^mki azért van mert tökkk-
életes és azért az hogy ne
nyikorogjon semmi és semmi se
legyen olyan szögletes mint a^mki
nyikorog ha bárszék mert rossz a
lába és nem élvezzi ha ráülök

na

mondjuk legyen ez mostmár egy ilyen
befejezés-téma lerohanás-téma olyan
wégszerue mint a dablőjű – ejtsd aranyos
Sirmantén nyelt ő-vel – legyen most
dicsőség és elmondás legyen most ez
a szöveg achilles-ina legyen egy ilyen
fürdőkádszerue-ima a'miben mohaállatok
bölc kádi madarak és lefolyó-léthe na
igen kis szar alanyi szöveget ledöfni nem
jó de finom najó akkor most itten lefolyik
és kész
vége

Közreműködött Ady Endre, Belányi György, József Attila, Kölcsey Ferenc, Kukorelly Endre, Petőcz András, Petőfi Sándor,
Székely Ákos, Szócs Géza, Vörösmarty Mihály, Zalán Tibor.

Kerka és Lauz vacsora után

Tisztelt Olvasó!

A Cigányfürő ez évi még hátralévő két száma (október, december) valamint az 1995-ben megjelenő hat száma megrendelhető postai pénzes utalványon az alábbi címen:

Cigányfürő szerkesztősége
1055 Bp. Bajcsy-Zsilinszky út 72.

Előfizetési díj összesen 512,- Ft + postaköltség - példányonként 32,- Ft.

Hol kapható el a Cigányfürő? Az alábbi helyeken, folyamatosan:

- Írók Boltja (VI. Andrásy út 45.)
- Balázs Béla Stúdió (V. Bajcsy-Zs. út 36-38.)
- Rátkay Klub (VI. Városliget fasor 72.)
- Círko-Gejzír (VIII. Lőrinc pap tér 3.)
- Kossuth Klub (VIII. Múzeum u. 7.)
- Pont Könyvesbolt (V. Mérleg u. 6.)
- Fiatal Művészek Klubja (VI. Andrásy út 112.)
- Örökmozgó (VII. Erzsébet krt. 39.)
- Hunnia Kávézó (VII. Erzsébet krt. 26.)
- Kosztolányi Művelődési Ház (IX. Török Pál u. 3.)
- Szindbád Mozi (XIII. Szt. István krt. 16.)
- Katalizátor Iroda (VIII. Krúdy Gy. u. 4.)
- Odeon Kft. (V. Hollán Ede u. 7.)
- Tabán Mozi (I. Krisztina krt. 87-89.)
- Jókai Klub (XII. Hollósi út 5.)
- Ráday Klub (IX. Ráday u. 43-45.)

A lapot a Magyar Postán keresztül nem terjesztjük.

TARTALOM

Ady Endre: <i>Magyar lelkek</i> -----	1
Horn Gyula <i>levele</i> (Budapest, 1994. augusztus 3.) -----	2
Ady Endre: <i>A márciusi vénékhez</i> -----	2
Krausz Tivadar: <i>A pánpszichikus önmegértés hermenautikai fenoménja, mint csak végtelen időben kiszámítható matematikai tényállás; magas oktánszámú, álommen-tes oktan, melyben a telosz szentesíti a szentségtörést</i> -----	3
Ladányi István: <i>...belekerülünk a képbe</i> -----	6
Egyed Emese <i>versei</i> -----	8
Eörsi István: <i>Időm Gombrowicz-csal</i> -----	10
Endrődi Szabó Ernő: <i>Látszik-e a Gellért-hegyről az Ararat?</i> -----	14
Bodrogi Tibor: <i>Embrevés és "Istenevés" a primitív társadalmakban (részletek)</i> -----	16
Noszkai Gábor: <i>Jogtörténeti adalékok az 1782-ben Hont vármegyében kivégzett cigányok bűnperéhez</i> -----	17
Michael Stewart: <i>A magyarországi cigányok halotti szokásai (Havas Gábor fordítása)</i> -----	18
<i>Szembemászó filmek. Federico Fellinire emlékezik Jancsó Miklós és Bikácsy Gergely (Szerkesztette: Tamás Amaryllis)</i> -----	24
Endrődi Szabó Ernő <i>verse</i> -----	29
Györgydeák György <i>alkotásai (Halas István fotói)</i>	
Hegedűs 2 László <i>fotógrafikája</i>	
Federico Fellini <i>tusrajzai</i>	

CONTENTS

Endre Ady: <i>Hungarian Souls</i> -----	2
Gyula Horn's <i>Letter</i> (3. 08. 1994, Budapest) -----	2
Endre Ady: <i>To The Old Men of March</i> -----	2
Tivadar Krausz: <i>The Hermeneutics Phenomen of the Pan-psychic Self-sympathy</i> -----	3
István Ladányi: <i>Get into the Picture</i> -----	6
Emese Egyed's <i>Poems</i> -----	8
István Eörsi: <i>My Time with Witold Gombrowicz</i> -----	10
Ernő Endrődi Szabó: <i>Can Be Seen The Ararat from the Gellért Hill</i> -----	14
Tibor Bodrogi: <i>The Cannibalism and the Feeding of God in the Primitive Societies</i> -----	16
Gábor Noszkai: <i>Datas of Legal History to the State Trial of the Executed Gipsies in 1782</i> -----	17
Michael Stewart: <i>The Death Customs of the Gipsies in Hungary (Translated by Havas Gábor)</i> -----	18
Miklós Jancsó and Gergely Bikácsy: <i>Memories on Federico Fellini (Edited by Amaryllis Tamás)</i> -----	24
Ernő Endrődi Szabó's <i>Poem</i> -----	29

Composition by György Györgydeák (Photos by István Halas)
Photographics by László Hegedűs 2
Inkgraphics by Federico Fellini

A szerkesztőség munkatársai

Balogh Attila *főszerkesztő*
Havas Gábor *főszerkesztő-helyettes*
Baranyi Ilona *olvasószerkesztő*
Prónai Csaba *szerkesztő*
Tamás Amaryllis *szerkesztő*
Györgydeák György *művészeti szerkesztő*
Endrődi Szabó Ernő *ösztöndíjas*
Horváth Attila *tördelőszerkesztő*
Enhoffer Mónika *szerkesztőségi titkár*

Főmunkatársak:

Eörsi István és Petri György

Cigányfűró kisebbségsszellemű művészeti és közérzeti folyóirat

Megjelenik: kéthavonta

Kiadja: a Dunától a Gangeszig Alapítvány

Felelős kiadó: Révész Sándor *elnök*

A szerkesztőség címe: 1055 Budapest, Bajcsy- Zsilinszky u. 72. II. em.

Telefon: 111-0034 Fax: 111-7048

A Cigányfűró megjelenését a következők mind támogatják: **SOROS Alapítvány.**

ISSN 1218-3881

Nyomdai előkészítés: Kovács István

Nyomás: FRAGMENTUM KFT.

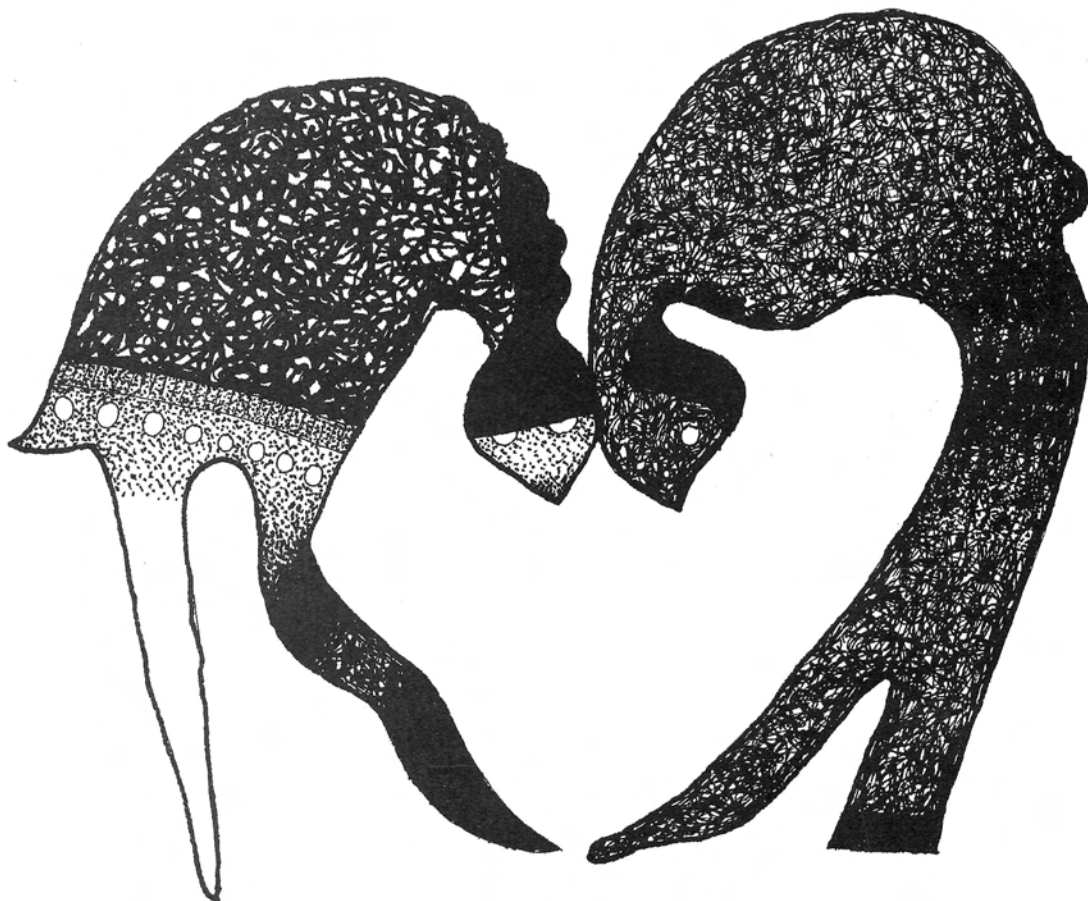

Műszaki leírás a cigányfűró használatához

Tágas, légkondicionált szaküzletekben hiába keresi ezt a plebejus szerszámot, a Black and Decker, Stihl és japán technika-szemfényvesztés patrícius göggel űzi vissza vándorok zsebébe, ha fűrnivalója lenne itt a cigányfűrónak, akkor is.

A műveltek, a szembetegségig okosok, az önmegvalósításra hergelték ne keressék steril könyvtárak semmittevésében ezt a lapot, szédelegjenek csak a jókötésű, a gerinces folyóiratok magasságán.

Kufárok s farizeusok miatt hegyibeszéd-szándék a hegyessége, születési helye pedig Magyarország.

HOL A HATA'R?
GÖRÖIDEA'K GÖRÖGY